

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

555

Title: *Gita Gwinda*

12/2/22

555

गीतगोविंदम् (सहीकम्) Incomplete

Gita Govinda with : Title : Commentary

: Author

: Editor

: Year, Vols.

: Publisher

: Remarks

555

लमलिनेत्यादि॥ उपत एवतववपुरित्यादिनव किशलयपरिवारमितिपर्यंतं पुनः राधायाः सचलस्य
 एवमेवतवतु॥ नामप्रियायमद्यं दीयतोरतोत्सवमेवत्यादितिक्रमेकथयति॥ नहिमयासहस्रएवते।
 कमतःआह॥ दशानपदमिति॥ त्वयाममऐकंयदिनस्यात्॥ तदातववपुरनेदं कथं कथयसीत्यर्थः।
 धर्तुपुनरपितदेवकामयसे॥ अनुगतंजनं॥ असमशरज्वरदूतंनरबद्धततापनंपीडितं॥ अथातंत
 रं वंचयसेछलयसीत्यर्थः अतोन्ननंतं हिरित्यादिनिर्दलेयबालचरित्रमितिपर्यंतं श्रीराधायाउ
 क्तिः एवमन्योन्यं॥ एवमन्योन्यं विविधभावतावादितिनीगरमौल्योरतिरसेनाक्रान्तपोः संतोगेएवत

॥ तदेवंपश्यंस्याः प्रसरदनुरागं बहिरिवप्रियापादालक्त छुरितमरुणछायारुदयं॥ ॥

॥ ममाद्यप्रसूतप्रणयत्तरतंगेन कितवत्त्वदालोकः शोकादपिकिमपिलज्जोजनयति॥ ६॥

मीदिगोष्ठीअनयाएपद्यामहाकविनानिरूपिता॥ वक्ष्यतिच॥ अधरसुधापानंकथानर्मतिरित्यादि।
 एवंतवेदमप्यग्निमंपद्यंसंगछत्तइतिज्ञेयं॥ तत्रप्रणयत्तरतंगेनतरेजेणोऽस्येनेत्यर्थः। सुरतानु।
 रागप्रकटनेनसरवीत्योलज्जातोगातिशयेनसुकुमारांग्यामेपीउपाचशोकमित्यर्थः। ८। तदेवमि
 ति॥ हेकितवधर्तुत्वादालोकवस्तवदर्शनं प्रख्यातः प्रसिद्धीयः प्रणयतरोनुरागातिशयस्तस्यभोगे
 ननाशेनहेतुनाशोकादपिकिमप्यनिर्वचनीयांज्जोजनयतिशोकंतुजनयत्येवपरंतुशोकादपि

गीत-टी

अज्ञातपरीवृत्त्यादयस्तत्पर्यः। तथाच। प्रतीतेस्तत्पर्यपरमानंदजनकत्वमिहानोतदज्ञातश्लोकजनकत्वमे
वत्कहालोकस्येतिज्ञाव। कीदृशमेतद्वरदंप्रत्यक्षंरुदयंपश्यंत्याः। कीदृशं प्रियायराजकेनप्रियायाश्चर
रणसंबंधिप्रियावलीकेनयासं। अतएवास्मिन्प्रियायादीतिर्यस्यतादृशं॥ अरुणघोतिरितिपादे॥ अरुण
संभ्राणस्तद्वत्तद्योतिरंशमस्यास्तात्पर्यरुणघोतिरतादृशं। कमिव॥ बहिः प्रसरदन्तरागमि
चरुदयंरुपिपूर्वाधिक्यात्तुवहिनः। मृतमेकविपक्षयुवतिपरिहाससंकपाशोकादपिमेऽधिक
तत्त्वज्ञानवतीतिभावः। प्रसरदन्तरागमिवेत्युत्प्रेक्षात्वाकारः। अथास्यप्रियाकोटिरितिअरुणः सं।

॥ अंतर्मोहनमौलिघूर्णनमिलनमंदारविस्तंसनस्तब्धाकर्षणंदृष्टिहर्षणमहामंत्राः। कुरंगीदृशं॥

॥ दृष्टानवपद्मनदिविषदुर्गोदुःखापक्षेत्रंशः। कंसरिपोर्वपौरुयनुवः। श्रेयांसिवंशभवः॥ ५७

आरोग्येस्पादकृमासारयोलीहितेपिच॥ ५६। इहानासंगोतेकविमंगलमाचरति। अंतर्मोहनेतिकंसरिपोः। श्री
कृष्णस्पर्शरवः। मुरलिकानादः। वोयुष्माकंश्रेयांसिकल्याणनिग्रयोह्यत्तदृशं॥ कल्याणरातेत्वसा
मर्थकथनायात्रकंसरिपुपक्षोपासनं। किंलक्षणः। कुरंगीदृशं। हरिणतरुणीनेत्राणां। अंतर्मोहनं मनो
मोहः। मौलिघूर्णनंतत्रादप्रशंसार्थशिरश्चाखनं। मिलनमंदारस्पयारिजातपुष्पस्यविस्तंसनमधः। पात
नंस्तब्धानां। निनीनामपिवशाकरणंदृष्टिहर्षणं। नेत्रोत्साहभरणनिर्वृत्त्यानेत्रविकाशोभवति। इत्यादि
कर्मसाधनेमहामंत्राः। पुनः। किंलक्षणः। दृष्टिहर्षयुक्तेर्दानवेदेत्येदुयमानाः। नैमुपलप्यमानानां

दिविषदं देवानां दुर्वागमोनिर्वाध्याः। दुःखापक्षेदुःखसाधनी। भक्ताः। विपक्षयस्तासामंशोनाशकः। यच्छु।
वलेनदेवाः। दैत्यपी। जनेयात्मुक्ताभवतीतिभावः। अनेनापिसामर्थ्यलक्षणेनायकउक्तः। तथाचदे।
वादीनां विलाससाधको यस्यवेणुध्वनिः। किंवक्तव्यं तस्यपुरुषोत्तमस्यविलासित्वमितिभावः॥ ५७
॥ इतिश्रीगीतगोविंदेराकाशंखंडितावर्णनेविलक्षणलक्ष्मीपतिर्नामाहमः। सर्गः॥ ८॥ विलक्ष
णलक्ष्मीश्राधनस्याः। पतिर्वज्रतः। श्रीकृष्णवर्णितोपत्रेत्यर्थः॥ ८॥ ॥ अणयकोपादुरिमधिसि
वेदानांकृतपश्वात्रापांसस्वीआह॥ तामिति॥ अथशब्दमंगलार्थं। अनंतर्पेवातांकलहंतरीतोपरुष

॥ इतिश्रीगीतगोविंदेखंडितावर्णनेविलक्षणलक्ष्मीपतिर्नामाहमः। सर्गः॥ ८॥ ॥ श्री।

॥ तामयमन्ययस्त्रिभारतिरसत्रिभोविषादसंपन्नः॥ अनुचितितहरिचरितोकलहंतरीतामुवाचह

वचनकथनानंतरंकृतपश्वात्रापांश्रीराधारहणं। तेस्मवाश्रयामोहनपो। प्रेमकलहनिवारिणी। हितोप
देष्टुश्राधयाउवाचकथितवती। कीदृशीमन्नाथस्त्रिभामन्ययेनस्त्रिभानुद्विती। अतएवरतिरसेनश्रं
गारसेनत्रिभोसंगतां॥ रतिरसेनसंभोगमगोणमित्रांविहारितांतः। करणं च॥ अतएवविषादसंपन्नोऽ
देगसहितां। अतएवानुवाचवारंविंसितंस्मृतंहरेश्वरितंपुणविलसितंतत्काजीनविनयंवापयातांकलहं
तरिताचेयंमायिका॥ तदुक्तंनरतेन॥ आलोच्यप्रणयकोपमरेण। जीतेयावारुकारमचिरस्वधीर्यपश्चात्
संतप्यतेमहमव। शिष्यासहस्रेर्वाप्यानुज्ञातुकलहंतरीतातुमास्यादिनि। निन्नमन्यार्थसंगतेवचनेदरितेस्यु

देतिविश्वः ॥ ५६ ॥ तदेव गतेन कथयति ॥ हरिरिति ॥ जातस्पास्पाग्ज्जरीरागः ॥ यत्किं तितां ॥ जातार्थ
स्तु ॥ अयेति संवोधनं हेमानि निमानवतिमा धवे श्रीकृष्णमानं माकुरु ॥ अथवा ॥ अयेति ॥ शुभा
वहविधौ प्रियसंगमजज्ञाणे इति यावत् निमित्तसप्तमीयं ॥ संजोगार्थं विलंबकरं मानं माकृथा इत्यर्थः
माधवपदेनापि माधवोपित्वामेवं प्रसादयत्यतो मानं माकुरु इति ध्वनितं ॥ अथवा माधवे वसंतो वित
सर्वशृंगारयुक्ते श्रीकृष्णमानं तच्चिन्तितं विलंबं माकुरु न करणीयमित्यर्थः ॥ अथवा मायायाः कृपा
याः धवे धामिनि कृपासागरे कृपापात्रे वा मानं नो विनमित्यर्थः ॥ अथवा ॥ मासर्वेत्कृष्ण उत्तमान

॥ हरिरभिसरति ॥ वहति मधुपवने ॥ किमपरमा कं विक्रमखं सखि भवने ॥ १ ॥ माधवे माकुरु मानि निमा
नमधे ॥ ध्रुपद ॥

लक्ष्मीत्वं अतस्तव धवे स्तामि नित्याप्रतिधावनसाले वा मानमनुवितमेव ॥ अथवा ॥ हेमानि निमा
नप्रदेमाधवे त्वयि कृपापरे त्वमपि माकृपा कुरु कृपापरा भवेत्यर्थः ॥ कीदृशे माधवे मानमयेत्वां मानना
यप्रचुरे त्वरा युक्ते मानमयेत्वां मानयितुं शाले वा मानं दातुं योग्येव ॥ अथवा ॥ हेमानि निप्रियेष्ट
हागते मानं दातुं योग्ये मानमये मानप्रचुरे उन्नयमपिराधा संवोधनं ॥ माधवे कृपापात्रे माकृपा ॥
कुरु सर्वथा श्रीकृष्णस्त्वां प्रत्यागतस्त्वयामाननीयः आह्वरणीय इति भावः ॥ ध्रुवपद ॥ मधुपवने वसंत
तवायो वहति सति ॥ हरिकृष्णो भिसरति ॥ यमायाति ॥ हे सखि सरत्पत्न्यगुणं ज्ञेयं वचनशाले वा ॥ भुव
ने प्रेतीके ॥ अपरं कृष्ण भिसरणात् अत्यल्पं उल्लसत्सुखं अपितु न किंचिदित्यर्थः ॥ अथवा ॥ ॥

भुवने वेकुंठलोके लक्ष्मादिभिः किमतः परं उल्लसत्सुखमनुभूयते किंचिदप्यर्थः ॥ तवार्तिनाशयंप्रणत
इति हरिपदेन कथितं ॥ भवने इति पाठे स्वकुंजे तं प्रियं विना वियेणाप्रहे किमधिकं सुखमस्ति यत्र स्थिता सति
प्रिया हरं न कुंतुषेत्यर्थः ॥ वेधदितः ॥ हृदयमेवात्रानयामातिभावः ॥ भवने तु क्ता शश्वद्भवतीति भवनं किंति कुं
जमंदिरं परमसुखरूपं तत्र स्था भवति अतः परं सुखं किमधिकं अतएव हरिपितृकवने अभिसरति आ
पातिसर्वसत्केति अयमेवाधिकतरमिति भावः ॥ १ ॥ अपिच ॥ ता लेति ॥ कुचकलशं स्तनद्वयं किं किं मयं विफ
लीकुरुषेति श्लोकं करोषि ॥ कृष्णकण्ठार्पणं देवकुचकलशयोः साफल्यं तस्मादेवैकल्यामिति भावः ॥ अति ॥
सरसं ॥ अतिशयेन शृंगाररससहितं यथाचातिविमर्देनैव तालफलस्य रसप्रदत्वं भवति ॥ तथैव वा ॥

॥ तालफलादपि गुरुमतिरसं ॥ किं विफलीकुरुषे कुचकलशं ॥ २ ॥

अतिविमर्देन शृंगाररसो दूष्ये भवतीति ध्वनितं ॥ तथाच ॥ अपरोपिकलशोरसोजलं तत्सहितः मंगलाय
प्रियतनागमेतत्करेप्यते ॥ तोस्मिन् वसरे त्वयाप्येवं कर्त्तव्यमिति भावः ॥ अथवा ॥ शृंगारगते प्रियतमे सर्व
स्य मेवार्पते त्वं किं नार्पयसीत्याहुः ॥ हेराधे कुचकलशं कान्चनकलशरूपं प्रियागमने मंगलचटुत्वं मि
ति वातं किं किमर्थं प्रियार्पणं विना विफलीकृतुषे उपायनमिव अये धत्वा तालफलं कुतश्च फलवत् अर्पये
त्यर्थः ॥ यथा कश्चित् मरुत्तदि आगते सति श्रीफलं धूपये धत्वा मिलनं करोति ॥ तथैव त्वमपि कुचकलशं त
दुपरि कृतस्य अग्रभागं श्रीफलतुल्यं अर्पयित्वा मिलनं कुरु इति भावः ॥ २ ॥ ननु यदा हरिरगतस्तदा त्वं

यानकथितं मित्याह ॥ कतिनेति ॥ इहं मस्तिरंसां प्रतमेव अनुपदेशानं स्थानं प्रतिया कतिनकथितं कियं नृक
 थितं अपिदुवहुकथितमित्यर्थः ॥ किमिहं ॥ इति अतिशयेत मनोहरं चित्रं चो रं मापदिहरमा उपेक्षस्व अनुप
 ममिति पा ॥ देहरे विरोधं ॥ कीदृशं हरिं ॥ अनुपमं ॥ उपमा र्हितं ॥ किनरुपममित्यर्थः ॥ इयं उपदेशावाक्यं
 या कति कियद्वारं न कथितं ॥ अपितु समये समये बहुकथितमपित्यपानावधरितुमित्यर्थः ॥ अतिशयतु
 चिरं रुचिप्रदं हरि मनोहरं कुंजद्वारि स्थितं मापदिहरमा लेजहस्तगतवस्त्रिवेत्यर्थः ॥ ३॥ एवं श्रुत्वा भ्रमुरवी
 प्रत्याह ॥ किमिति ॥ त्वं किमिति ॥ किमर्थं विप्रोदसि ॥ विप्रिन्नाजवसि ॥ ननुना स्मि विप्रिन्नेत्यत आह रो

॥ कतिनकथितं पिदुमनुपमचिरं ॥ मापदिहरहरिमतिशयरुचिरं ॥ ३॥ किमिति विप्रोदसि रोदिधि
 विकला विरुसति पुवतिसभातवसकला ॥ ४॥ सजजन विनादलशालितशयने ॥ हरीमकरोकपसफल

दिधाति विकला विकलासति रोदिधि ॥ अतएव सकला सकला समस्तपुवति सजातरुणी परिषदसति
 हास्पं करोति ॥ तवनेष्टितं विरुसतातिवा ॥ अथवा ॥ सकलावपु ॥ विकलायुक्तायसपरिपाशुशाले
 त्यर्थः ॥ अथवा ॥ किं विप्रोदसियन्मया कांतः तिरस्कृतः इति एवं विप्रोदकरो विकरोषि प्रक्यात् विकला वि
 कुलासता किमिति रोदिधिरुदनेन च किं विप्रिन्नाजवसि ॥ तवेति त्वं सकलाचातुर्योदिकलायुक्तायुवतियो व
 नेह ॥ मासभासभाजपंडितासरिसमरुतलाणविहसति ॥ अथे स्थितः प्रियः सन्मुखे गत्वा आरंभं
 करोति व्यर्थं विप्रोदतिरोदतिवेति मरुमदेति विहसनमित्यर्थः ॥ ४॥ तर्हि किं करोमीत्यत आह ॥ सजजे

तिरोसजजनलिनादलशालितशयने ॥ सजला तिजलस ॥ हिता त्रिया निन लिनादल निकम लिनापत्राणितेषां
 शालितं विप्रितं शयने शय्यास्तादृशे ॥ इति सकलसौंदर्योदिगुण विशिष्टनायकरत्नं अवला चक्यपरप ॥ अत
 एव नयनेनेत्रे सफलमकृतार्थयतदृढं ॥ अतएव तां फलमित्यादि ॥ तथापि विरुतमात्वं निर्वृतसजजन
 लिनादलशयनासितमनुगतं सस्त्रेहावलोकनेन सत्कृत्यकृतकार्यभावेति भावः ॥ अथवगतव विरुतापे
 न सजजन लिनादलशालितशय्यायां हरिमवलीकयेति न कथितमित्यर्थः ॥ सजलेत्यादौ सप्तमी ॥ अस्मि ७
 यनेतवानुनयार्थमुपविष्टं ॥ हरीमवलोकयेति वा ॥ अथवा ॥ हे सफलनयने सदेव हरीमवलोकनेनैव फलेन
 श्रीरुत्पेन सह पुक्तेनयनेनेत्रेयस्यास्तादृशे हेराधे सजजनलिनिदलशालितशयनेन सजलेन सहवर्त्तमा

॥ जनयसिमनासि किमिति गुरुवेदं म ए ममवचनमनी हितजेदं ॥ ५॥

नानि न लिनादलानिकमलिनीपुष्पपात्राणपित द्वियोगेन हाहूरुपाएवेव अतस्तत्संबंधेन शालितशयने
 शालितशय्यां हरिं वियोगतापरं श्राकुसं अवलोकयत्तु ख शिरवापर्यंतं तत्स्वरूपं आसमंतात्करोणलो
 कयस्वपराशरणं कुर्वीत्यर्थः ॥ अवलोके न्युपलक्षणां सत्त्वं द्रियसुरं प्राप्नुहाति सरय्याग्रा जिघ्रायमिति ॥
 भावः ॥ ५॥ विचारयंतीमाह ॥ जनयसीति ॥ मनसि चित्ते गुरुवेदं मरुदुःखं किमिति जनयसि ॥ वलात्का
 रेण किमिति उत्पादयति वरूपमाणं प्रदचनं श्रुदुकीदृशं अनाहितो नाकां हितो जेते वैरस्यं यत्र ता
 दृशं ॥ पुवयो हितकारिणमित्यर्थः ॥ अथवा ॥ मया सरु अनाकतिनं जेदं यथा स्यादेवं मम वचनं ॥
 श्रुत्वा ॥ ५॥ यं मम सखा मतो ॥ चित्रामदनिष्टं न च दिष्यतीति बुद्ध्यामदचनं श्रुतिविभावा ॥ अथवा ॥

प्रियमसिमममनस्विवागुकरवेदं वहुदुःखं किमिति किमर्थं जनयसि गृहागतं मां शयं त्यजता तितस्पदुः
 खं भवति मम वाक्सां नातु धारितमिति ममापि दुःखं नवति एव नो चिता मित्यर्थः ॥ अतएव मम वचनं अपना
 हित भेदं नई हत ते देवे हितं येन तत् ॥ तव ममतस्यापि दुःखं नो त्यघते तन्मम वा संश्रणुक एतं हितं ॥ अव
 धानं तु विन्यर्थः ॥ ६ ॥ तदेवाह हिरिति ॥ हृदिः वियोगदुःखं अन्यना यिकासंगजन्यदुःखं बाहरतीति
 किं किं चिन्मावमपि अतिस्वल्पमपिकरोषि वाक्सां मुचुरमितदा तव हृदि वा ति प्रायः प्रकरोत विषयतिनो
 चेत् ॥ श्रीकृष्ण उपाया तु त्वदंति कंग घटु वहुमधुरं ॥ तिस्रः संयथा स्यात् एव वदतु अधिकं वा दुवद
 त्विति वा ॥ एवं सस्वकी यं हृदयं अतिविधुरविकलं किमिति करोषि अपवा ॥ तवाज्ञा वेदुरिः तव विषाद

॥ हरिं रूपया तु वदतु वहुमधुरं किमिति करोषि हृदयमतिविधुरं ॥ ७ ॥ श्रीज
 ॥ यदेव नलितमतिविलितं ॥ सुखपतुरसिकजनं हृदि चरितं ॥ ८ ॥

हस्तो सन् उपायमतिशयेन वियोगयुक्तं संयोगे सति समापेया तु त्वां प्राप्नोतु तिवहुमधुरं एवं हृनां स।
 खीजननां मिष्टं वाक्सां वदतु मोनं त्यक्ता जगदवाक्सेनैव हृदयं हृदं अतिविधुरं भवति अतिशयेन तत्रापि
 विशेषेण धुरं प्रकटं मोनेन अभिप्रायेण ज्ञायते इति कारणं तव हृदिति भावः ॥ ७ ॥ श्रीजयदेवेति ॥ श्री
 जयदेवप्रणितं ॥ हरिचरितं श्रीकृष्णस्य चरितं रसिकजनं प्रति विशेषरसास्वा दृष्टं च तुरं प्रकटं जनं सु
 खयतु भानंदयतु ॥ उक्तं च ॥ शृंगारप्रचुरा नैव यत्र तत्र चरितं विदुरिति ॥ अपवा ॥ श्रीजयदेवप्रणितं रति
 पूर्वैर्ज्ञाधसखा पश्चान्मया याम हुतामिति ॥ अतएव ॥ त्वितमिति ममो हृदं हरिचरितं कुंजकरिसचिन

यं कृतं परधं हितं हृदि तादृशं चरितं सरया युक्तं श्रीराधां प्रति रसिकजनं श्रीराधा धानं कृतं श्रुत्वा रस
 मानि चरितं यथा हृदि तं रसिकं सुखयतु रदमेव परमसुखं सुखं भवण कीर्तना हे नम्य हितिसुखानुभवतु
 अथवा इति श्रीराधामये तत्र रसिकजनं जयदेवेन प्रणितं रतीति किं त्वितं श्रीराधां प्रति नमि तं हरिच
 रितं हृदि चरणं सरयागीतं श्रीराधामये तत्र रसिकजनं श्रीराधा तत्प्राप्तं सुखयतु श्रीकृष्णसन्मुखी भू
 त्वा श्रीकृष्णसमाग मानंदं अनुभवतु सुखयोः समागमसुखमेव रसिकानां परमसुखमिति भावः ॥ ८ ॥
 किं वा प्रीतमचि मुखा सर्वदुःखं अनुभवसि ॥ अतः सन्मुखी भवेत्वा शयेनोपदिशति ॥ अथवा विपरी
 तावरणेन विपरीतमेव स्यात् इत्याह ॥ स्निग्धेति ॥ हे विपरीतकारि लिविपर्ययविधा चितीति संबोधनं ॥

॥ स्निग्धेयत्परुषा सिघ्रप्रणमति स्तथा सिय दू फि जिदेष रुणा सिय दुनु खे विमुखतां यातासि तस्मि
 न्निपे ॥ तदुक्तं विपरीतकारि लितवप्रारवेऽचर्चा विपरीती श्रुस्तप नो हि मं हुतवरुः श्रीदामुहियातना ॥ ५ ॥

तत्ततो हे ते स्तुपिएतत्सर्वं युक्तमेव तथा च यः परस्मिन् विपरीतमाचरति तस्य सर्वं विपरीतमेव भवति किं
 तत् ॥ तव श्रीखंडचर्चा विपरीतं नानुतेपो विप्रमिश्रमं सापजनको भवति ॥ अथव शातां श्रुत्वा स्तपनः सत्यः ॥
 शांतलस्य पायोपिताय माचरति ॥ हिमंतु पारोपि हृतवहो गिरिवहाह की भवति ॥ श्रीजमुदः के विप्रमोहाः ॥
 यातनास्ती प्रवेदनं पनजयंति ॥ यद्यनः स्निग्धे तस्मिन् विप्रेमधुरवचनैः स्नेहं प्रकाशयति ॥ सति परुषासि
 निहुरभा विणयसि यव प्रप्रेणमति तस्मिन् स्नेहं देयता सिद्धे प्रमवलं अस्थिता सिमन्तुनु खेभ्या तिवनाय सत्यु

येतस्मिन्त्येवमुक्तं पात्रास्मिपराश्रुत्वा तां सिंघातनातीव वेदनेत्यमरः ॥ विरोधात्कारः शाईत्यवि
 क्रुडितं त्रुत् ॥ ५४ ॥ सगते कविर्मगलमाचरति ॥ सांज्ञेति वयं श्रीगो विंस्पत्तरविंदं चरणमलं वंदमहे
 नमस्तु महे ॥ किमर्थं ॥ अमुनस्त्वं दयनास्ति प्रसिद्धं धक दुहितस्य नाशयता द्रव्यं यत्तु ॥ बहवचनं शिष्य
 च प्रियायेतादुरितनाशनसामर्थ्यं द्योतयति ॥ स्वच्छं दिति किं विशिष्टं स्वच्छं दयथा स्याद्वंदमकरं स्व
 त्त्वं दं च यथा स्यादेवं गत्वा प्रसन्नं यामं द किं यागं गायामेदुरं स्त्रिधत्तं यथा तया ॥ तथा च ॥ यस्मा
 सांज्ञानंदपुरं दरादि विषयं दैरमं दरा दानमैर्मुकुंदं नीलमलिभिः संदर्शितं दिदि ॥ स्वच्छं दं मकरं दसुंदर
 गलनं च किनी मेदुरं श्रीगो विंदं पदारविंदं मयुजस्त्वं दय वंदमहे ॥ इति श्रीगीतगो विंदे कलहंत रितावर्णिने मं
 दमुकुंदो नाम नवमः सर्गः ॥ ५४ ॥

क्षि ॥ यदा गंगा जगत्पुनाति इति किं तत्त्वं तस्य सामर्थ्यमिति भावः ॥ अरविंदे हि मकरं दोषव हितेन मेदं दि
 ना उपमायते ॥ इत्युपमात्कारः ॥ पुन किं भूतं ॥ सांज्ञेति विदो आनं दोषो येषां ते पुरं दरा द्यं दरा द्यो दि वि स
 दंता ॥ इति विषयं दोषं वदते ॥ दैः समं दैरमं दरा दधिका दरा न्नत्रैः समतात्वादिना नति युक्तै
 स्तेर्मुकुंदं नीलमलिभिः संदर्शिताः इति शब्दमराय स्थितं तादृशं ॥ अनेन मस्तरणाय त्वं कधि
 तं ॥ अत्र चरणस्य कुमलोपमामं द किं या ॥ मकरं दोषमासुरं दं ॥ अत्रिनी जमणी नां भंगे पमा ॥ एवं प
 द्रूपकृता चरणस्य ॥ तथा च अत्र मं द किनी ना पदेन आपक तया विरत प्रवारूप कल्यात् च भगव
 तः यशो वर्णते ॥ ६० ॥ इति श्रीगीतगो विंदे कलहंत रितावर्णिने मं दमुकुंदो नाम नवमः सर्गः ॥ ५४ ॥

मंदोतसो मंदोयत्नवान्वा ॥ श्रीराधायाः प्रेमकलहवा येन तिरस्कृतत्वात् मंदा ॥ स्थिरः मुकुंदसुखा म्म
 कलं कुं दितं दुरीकृतं येन सवर्णितो यत्र अथवा ॥ श्रीराधायाः प्रेमकलहवा येन मकलं दत्तं यस्य स
 कलं वलितो यत्र ॥ अथवा ॥ साक्षा बोधितत्वात् स्वयं मौमत्वेन शृणोतीति मकलं येन मकलं येन मुकुं द
 पदीपादानं ॥ इदानीं सख्या बोधितं मानिना स्वयमनुनयति ॥ अत्रांत इत्यादिना अत्रांतरे स्मिन्ने
 वाचसरे प्रदोषे निशा मुखे रुद्रि लसः सुमुखी सुंदराननां किंचित्कोपशमेन प्रसन्नवदना मित्यर्थः ॥ श्री
 राधामुपे ससमीपं गत्वा सानं दरा द्दं आनं देन गत्वा दूरं गत्वा कस हितं यथा स्यात्तथा इति वक्ष्यमाण
 मुवाच कीदृशी मस्त ए रोषवशांस्त्रिधकोपयुक्तां सरवीवचनैः किंचिद्वमितोषा मित्यर्थः ॥ पुनः किं भूतां ॥

अत्रांतरे मस्त ए रोषवशांस्त्रिधकोपयुक्तां सरवीवचनैः किंचिद्वमितोषा मित्यर्थः ॥ पुनः किं भूतां ॥
 उमीक्षितसरवीवदनं दिनां ते सानं दरा द्दं दूरं दूरं रिदुवात्वा ॥ ६१ ॥

यसी ॥ अत्र पारैर्निः श्वा सैः निः सह विरुद्धं ॥ खसरुना क्षमं मुखं यस्या सांस्त्री उं सलज्जं यथा स्यादेवं इ
 क्षितं सरव्याः वदनं मुखं ॥ यथाती ॥ अथवा प्रातः कालानो हरिरागतः सा पं कलो जातस्तथापि न मानं
 मुंचति ॥ तस्य हरिस्तस्याः मानहारकः आलसः स्वयमेव इत्युवाच वक्ष्यमाणं विनयवाक्यं भारु अ
 नुनयचतुरत्वादि विपरीतं ॥ ६१ ॥ तदेव गतेन कथयति वसीत्यादि ॥ गतस्यास्य देशकश दीपागः अपर
 तात्वीतात् ॥ रागवत्तुल्यं ॥ अत्र द्विगमनं मु शनि राक्षसं यमाननयनयुग्माद्या ॥ सुखशायिनीति
 जदयिते देशवरा ॥ न वेदोरा ति ॥ लघुदु तो लघु अत्य लो सताली प्रका र्ति ते ति ॥ गीतायं स्तु ॥ हे प्रिये प्रा

एतच्च ज्ञेयं शिवायैव मनोहरं शिवं यस्यास्तादृशं त्वं मायैव मदि प्रये अनिष्टानं अकारणं भावनायिका
 संतोषकं एतद्विस्तारं ननु च त्वं ननु मन्त्रा न कृते तव का हा निजिता अतः प्रयाह सपदाति स्तपुहि
 त्वन्मानसमकाले एव मरुता नला कामाग्निः मम मानसं दहति नाप्यति अतो मानस्यागस्त्येका वातो किं
 तं मुखकमलमधुपानं देहि मुखमेव यत्कमलं तत्संवाधियन्मधुस्रोत्यादितः प्रिशमनापतत्या नंदे हिति
 अनेन मानेन संमुखं परंपेत्या मुखवलीकं पाचितं ॥ अथवा वा रुशाले मायैव देकनि एव भाषी इति
 अतएव अकारणं मानं मुंवेत्यर्थः अता पानं देहा सुते त्यात्री यावते ॥ सपदिशा घं मुखकमलमधुपानं

कस्यि यद्विकं चिरपि दंत रुचिको मुहुरति हति मिमति चोरं स्फुरदधरं सीधवेत ववदन् चंद्रमा
 रेचपतिलोचनचकोरं ॥ १ ॥

मधुपघनिः स्वतः चनामृत पानं देहि अस्यादरश्रवणं पानमुच्ये अतः पानं देहा सुते मुखकमल
 मधुपानमधरामृतं वा ध्रुवपदं आविच हे प्रिये त्वं पदिकं चिरपि प्रियासि प्रिय निरपेक्षं स्वल्पमापि
 वदसि वक्ति तदादंत रुचिको मुहुरति वदशना ताया हिति मैवको मुहुरचंद्रज्यास्ते सा अतिघोरमति श्रीमं
 दरति निरंदर सा धासम एव धकारस्तदुति दूरी करोति अपिच तव वदन् चंद्रमा इव सः स्फुर
 दधर सीधवे प्रकाशमाना धरामृतार्थं मम लोचनचकोरं चंद्रः पक्षिविशेषं रोचयति सा विवाधं
 करोति सा धवे प्रकाशमाना धरामृतार्थं मम लोचनचकोरं चंद्रः पक्षिविशेषं रोचयति सा
 विवाधं करोति सा धव इति तादर्थ्यं चतुर्थी अनेन चंद्रमसः नरतिजननत्वमिति कथितं लोचनयो

श्रुकोरत्वेन तदेकजीवनतया तदधीनत्वं चेति ध्वनितं अपिच नयनयो अधरपाने घृणातर्कपर्य
 येनाधरसुधा अद्रुतमाधुर्यं करोति रूपितः ॥ १ ॥ मृषारोषप्रकटयतीमाह सत्यमिति हे मुहुरति शोभन
 दशनैतं सत्यमेव यथार्थमेव यद्विमयिकोपि न्यसिको पवत्यसित दारकास्तीक्ष्णाय नखरास्त एव शरा वा
 एतस्तेर्धातं प्रहृष्टं देहि तेनापि चेन्ननुपपत्तिरा नुजवं धनं वाहुः स्यां वंधनं घटयते नाप्यसंतोषो रस्वं अरै
 दशनैरधरेक्षतं जनययेन वा सुखजातं सुखसमूहो नवति तदेव नुरु इति रुस्पोपदेशश्च कथितं तथामप्य
 पराधानुहूलं दंडं विधाय कोपं मुंचेति भावः प्रज्ञां हि संपराधं पुजने धृता उनबंधनरवं उनाहयो दंडः
 समुचितः अत्रैतद्याजेन नखरवृत्ता लिंगं ननु वनादीन् प्रार्थयते ॥ २ ॥ ननु यातव प्रिया सा दंडं विधातु

प्रिये वा रुशाले मुंचमयिमानमनिष्टानं सपदि मरुता नलो दहति मम मानसं देहि मुखकमलमधुपानं ध्रुवपदं
 सप्तमेवाप्तियद्वि सुदृष्टि मयिकोपि नादे हिरवरनखरशरघातं घटय नुजवं धनं जनय रस्वं उनयेन वा प्रवति सुख
 जाते २

किं मया उत आह ॥ त्वमसाति त्वं मम जीवनमसि त्वयि विषण्णायामम विधाते भवतीति प्रसन्नयां प्रसाद
 इति त्वमेव मम जीवनमतो ज्ञातव्या ह्यस्मिन् प्रिये नवत्यतस्त्वमेव मम वक्ष्ये अनेति भावः ॥ त्वं मम भक्षणमपि
 करणमसि गौरांगी त्वं विनश्यामशरीरस्य मेकेनायि भक्षणं नवतीत्यर्थः ॥ अनेनापि व्याजेना लिंगं न
 यावते ॥ भवजन्मधोगोपजन्मजपधोत्रज रूपे रत्नाकरे त्वमेव मम रत्नमसि यथाऽखोरत्नाकरे प्रवि
 श्य परिश्रान्तः कश्चिदस्मिन् स्थाप्य एव भवति तस्याहमप्यस्मिन् वजे त्वां स्त्री स्त्रीरत्नं प्रपन्नता योस्मीति

श्रीसूर्यः। तथा चक्रौ चवं धरो मम हृदयं तं स त्वरस्य शोभां स्यताति प्रावः। परस्परं नृपा कोतिः परस्परं स
 कथ्यत इति रंगः कोशजरागयो रिति च धरणिः। ६। स्मरं स्मरिना हे प्रिये उदरं स्मरं रं पश्य। इव चरणद्विपालये म
 म शिरसि धेहि मस्तके स्थापया भनेन प्रियजन चरणस्य भागवत्तु गौरवाति प्राये नोपास्य त्वं मुच्यते। पञ्चवपरेन
 सौकुमार्यं तौ तं ध्वं च ताप हारित्वं प्रांगत्वं सौंदर्यं चेति उदरं मरुत्तु म। श्री हृदयं वा। तेन च सेव्यत्वे योग्यत्वमिति ॥
 कीदृशं मम मंडलेन मलंकरणं। भनेन नम गवतः प्रियजनानु कर्त्तनमेव भूषणमिति कथितं। पुनः कीदृशं स्म
 रस्य यत् त्वत्वं विषयं तस्मिन् खंडनं नाराचं विरहिणि मूर्च्छां दिप्रत्वेन मलया निजादेः स्मरगमलं निरूपण
 तस्मिन् स र्पत्वं माहिष्यतो चरणपद्मं धेहि। त्वनेन नायिकाया गारुड डि कलेवे साक्षेप कल मिदं अपरम
 । स्मरगरत खंडनं मम शिरसि मंडलेन धेहि पदपद्मं मुदरे ॥ ज्वलति मयि हारणो मम न क हन कले हरतु तदुपा
 रित विकारं ॥ ७

पिसर्पादिविषं गारुडिकचरणधनिष्ठातेनाभिमुञ्जितपद्मवाघारो प्रणेत्य शम्पता तिध्वनितं। किंचमयि ह
 रुणे दुः सहो मदनः कामस्तज्जनितं यत्कदनं तापः स एवाकणः सूर्यः ज्वलति अतस्तेन उपहितविकारता
 यादिरूपं हरतु रीकरोतु ॥ अमोपि सूर्य संतापः शिरसि ध्वजवादि स्थापनेन शा म्यता तिध्वनितं। अरु
 णः स्फुटं दरागे स्यात्सूर्ये सूर्यस्य सारथाविति। कदनं कलुषेनापेच ॥ ७। इतीत्यादि। इत्यनेन प्रकारेण मूर्ध्वै
 दिगः मूर्ध्वानि आलिङ्गनं समूहानि एव्यति प्रेरयतीति मूर्ध्वै शरी तस्य मूर्ध्वै दिगः मूर्ध्वै एव प्रिया लिङ्गने
 वैरिवत् गाढा लिङ्गन कारिण इति वा। मूर्ध्वैः। आलिङ्गनं समूहैः कृताइनः स्वामिनः नाना लिङ्गने समर्थ

स्तस्य मूर्ध्वै दिगः कस्य स्यराधिकामधिसाधां लक्ष्मीलस्य प्रोक्तं वचनजातं वाक्समूहो जय तिसर्यो कर्णेण व
 र्त्तता। कीदृशं चतुर्ध्वं मनी हरं ॥ चतुर्ध्वं त्रितयुक्तं पदुचतुर्ध्वं चारु सुकुमारं पुनः कीदृशं जपदेवनाम्नः कवेः भारती
 भारती संज्ञायस्या एवं भूतावाणा भूषिता लंलता येन तत्तथा भाग्यानिना जनेति। मानिना जनस्य मानवती लो
 कस्य जनितं श्रुतं सुखं। येन तत्तथा जपति प्रध्वजवती रमण जयदेवकविभारती भणितु मिति श्रुतमिति प्रोक्तं
 तरे पद्मवती जपदेवस्य यत्नीत सारमणे वज्रप्रोयो जयदेवकविः तेन भारती भारती सत्तया कवित्वं वर्णितं पु
 नः कीदृशं अतिशयं ॥ अतिशयितं सुखं यस्यान्ता दृशं ॥ भारती वा एषा नालितमिति नुव्या भ्रमार्थं मंदं तथा
 सति पो नरुत्तापत्तेः प्रयमपाठस्तु स मी चान एव तदुक्तं तरे सा एव सुधाकरे शृंगारे ध्वजा हि भारती ति। शृंगा
 रतिवत् च। प्रेमपु रुषप्रपासवक्रो क्रि निरंतरा ॥ भारती च जवे ह तिदीरहा स्याद्भूता भयेति चतुलः सुदरे

॥ रतिचतुलं चारु पदुचतु मूर्ध्वै दिगः राधिकामधिवचनजातं जयति जपदेवकविभारति भूषितं मानिना जन
 जनित शयतं ८

चले इति धरणिः। वदुज्ज्वारु प्रियवाक्मिति हृदयं रः। पदुस्त्रातणे निरोधे चतुरे मवदिति विध्वः। शातसुर्या निवे
 त्य रं परः ॥ ८। १६। इति नामानां निरपराधं ज्ञापयन् संजोगार्थं प्रोक्ता ह्यत्राह। परिहरेति। हे कृतसंतं के विहित को
 पे श्री गधितं शंको ममान्यता मिना संजोगे जात इति संशयं परिहरत्यहं पती मम स्वांते चित्ते अंतरमत्यंतं वि
 तनोस्तनु भ्रम्यात्वा पादयो धयो जन स्नादया। सो जापयुक्तः स्त्रीलक्षणः कोपित विप्राति नम विप्राति कुतो न
 विशतीत्यत आह। परेति। परा न कवका वि विद्वत गन वकाराभ्युपे। तत्र हेतुमाह। त्वये वि चने नि विडिस्तन जवने।

यस्यासादृश्या त्वया सततं नित्यमेवाक्रांतेत्यासे। तथाच। सप्तत्ययामहो हारयेत्यस्वप्नवेष्टुं लभेवनास्ति
 सांगस्यप्रवेशाभावात्। अनेगएव ५ परंप्रविशति। तस्यांगभावादिस्वर्थः। हेप्रणमिनी तस्मात्परीक्षितं ज्ञानं चेन्मा
 लिंगानमंने विधेयतां कर्तुं अतो विधेहि कुर्वित्स्वर्थः। आतंक, क्रोधं कपोरिति धरणि। ६२। यधेवनप्रत्ये वि
 त्तमयापराधानुत्तल इंडमान्दरेत्याह। मुग्धे सुंदरिमहेवा। निदंयं पारहितं इतदंशं दशनं सुतं। अथच
 लेवं ध्विबंधं जुजलता बंधनं निविडंगां स्तनां सासापी। नच विधेहि कुतः। हेचंडि अतिकोपने। त्वमेव मुग्धम
 पराधिनो मम इंडाचरणेनानंदमन्वप्रामुहि। नपुनः पंचवाणः कामः स एव निरपराधिजनं स क ह्येन चंडाल
 परिरुक्ता तं केशं कां त्वया सततं वनस्तननघनयाक्रांतेत्यासे। ते परानवकाशिनः॥ विशतिवितनोरन्यो
 धन्यो नकोपिममांतरं प्रणमिनि परीक्षां ते विधेहि विधेयतां॥ ६२॥ मुग्धे विधेहि मयि निदंयं दंशं हो वी
 क्षिबंधं निविडस्तनपीडना नि। चंडि त्वमेव मुग्धमन्वयं च वाणं चंगलं कांडलनादसवः प्रयातु॥ ६३॥

स्तस्य कांडनं दलनाकाराच प्रहरणं स्वकः प्राणाः न प्रयांतु न निर्गच्छंतु। चंडालप्रहारेण तस्माच्चिनाग
 ति अतस्त्वया साक्षादेव यथोचि दंशं चरणं विधेयमिति ज्ञाव। तथाच कामपीडया प्राप्तं दंशं स्पष्टं
 या अतिकामातुरः संजोगं रूपं प्रसादमानवत्याः सकाशात् चरित इति ध्वनितं चंडि स्यात्तकोप
 नेत्यमरः॥ चंडालकांडलनादिति पठितं चंडो वक्रोऽलकांडोऽप्रलकबंधः केशसमूहस्तस्य दलनात् प्र
 सरणात्। अर्थात् स्त्रीराधा च दनपार्श्वयोरलकलंबनात् न मुकुटं अंच हर्षमाप्नु हात्यर्थः॥ तथाच तथो

भातुममेवानंदसायिनातिभावः। अथवा हेचंडिकोपेन वक्रैस्त्वमेव पुरुषा यितं मयि स्त्रिया यिते विधेहि संपा
 द्य एवकारेण अहं त्वत्तत्त्वायतिरेकेण पुरुषा यितं न करोमीत्यर्थः। आराधाकर्तृका पुरुषा यिता निदर्शयति
 दंशं दंशं ते वं क्षिबंधं निविडस्तनपीडना निमये वविधेहि निदंयं यथा स्यात्तया न उदमुंच औ रसी संम विबि
 चयेन प्राप्नुयात् मानुर्वित्स्वर्थः। असवः न वप्राणाश्च मयि येषु प्रमां तु मत्परायाणं नवंतु॥ अथवा॥ हेराधे
 मयि निदंयं नितरां दयं अतिशयेन दयापराजव॥ हे पंचवाणं कामदेव च चंडालकांडलनात् हे मुग्धे मम प्रा
 र्थनानं जिज्ञेतीक्ष्णवाणावातात् निदंयं नितसं दयं दयं विधेहि॥ वधादुपस्मैत्यर्थः। आराधाप्रसारे मयि
 जातः अतः परंतवापि परचवोगत इति ज्ञाव॥ ६३॥ ननु कोपानां स्येवेत्यत आह। शशिमुखीत्यादि। हे शशि

॥ शशिमुखित्वजातिजं गुरुरक्षर्युज्जनमोहक कालकायसर्पी॥ तदुदितनयं जंतुनाय फणां तदधरसीधुमुधैवमिषमंत्रः ६४

मुखी चंद्राननेतवजं गुरुरक्षर्युज्जनमोहक कालकायसर्पी॥ कीदृशी युवजनानां तरुणजनानां मोहयसमोहनाय
 कालान्तीक्ष्णकालसर्पी लुसाहिवर्जः। अस्यानुजगदस्यामोहयसमोह एवेत्यस्याः कालत्वं तदुदितन
 यजं जनाय तस्याः क्षकाशङ्क दितं यत्तजयंतस्य नाशाय परां तरुणानां म त्वत्त एव फल इत्यर्थः। तदध
 रसीधुमुधैवत्वदीया धरसीधुर्मदिरा विशेषः स एव सुधा मृतं स एव सिद्धः साधितोर्मत्रः त्वमेव वदधरा मृतं
 पाययसितं तपरं तद्विषाकरां नवं दस्यया तस्यादेव अतो धरपानं दत्वा तव कोपसर्पदृष्टस्य मम जीवने स
 पादयेति ज्ञावः॥ ६४॥ एवमप्युत्तरमुपपद्यते प्रत्याह। अथ यतीत्यादि॥ हेतत्वीरुणां जातवदधामो न नि

प्रयोजनवचनसंकोचोऽसंख्ययतिषाऽयतिवृत्तशङ्कास्तव एतावन्तं कोषधारणमनुचितमिति स्वनाय
तन्निषेधोपादानं तस्मात्तु पंचमं रागविशेषं प्रपंचय विस्तारय हेतुरुल्लिख्य मधुरासापैर्माधुर्यवर्धित्वासापैः म
धुरवचने वातायं मम संतापं विनोदयामि साय हेतुमुखि वीर्यो ज्ञानवदने दृष्टिः कुर्यात्सापैः केः विमुखी।
भावोऽस्य विमुच्य सुमुख्यास्तु वै सुखमनुचितमिति भावः हेतुमुखि प्रिये स्नेहानभिज्ञे अयं प्रियः स्वयमेव
अनाहृत एवोपस्थितः अणतः केशः अतिशयस्निग्धः अतिशयेन स्नेहवान् ॥ अतो मानं मुच्य स्वयमा
गतः प्रियो ह्यहं संप्रति मानाय नोदनाय तस्मात्कृतिं करोति। वंधकैति हेतुं प्रिये अयं तवाधरो वंधकः।
तिवांधवः वंधकस्याहणपुष्पविशेषस्य यादृक्कृतिः। मित्तस्याः वांधवः सुहृत्सोऽथ कश्चिदर्थः अनेन वंधुका

कथयति रघोः न तन्निषेधं पंचमं तदुल्लिख्य मधुरासापैस्तान् विनोदयति ॥ सुमुखि विमुखी भावं
तावद्विमुच्य पंचमं स्वयमतिशयस्निग्धो मुखे प्रियो यमुपस्थितः ॥ ६५ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

दृष्टिश्चैवैवमुच्यते। अयं च स्निग्धो गंडः कपोलः मधुकण्ड विर्मद्विरुजनि तपां डिन्नाम धकपुष्पस्यैव
विविः कांतिर्यस्या एतादृशश्च कांतिशोभते तेजोचनं नीलनलिनश्रीमोचनं स्वकां त्पा नीलोत्पलस्य कां
तिमोचयत्याजयतीति दर्शः ॥ स्वभाव एव नीलनारक्तत्वात् नीलं च हृदयं जनेन विनापि सुतरां नीलोत्प
लमप्यतिशेतेति भावः हेतुं सन्नदंति कुं पुष्पस्यैवानायेषां तादृशताय स्यात्तादृशः। तव नासाति
लप्रसन्नस्य पदवी तिलपुष्पप्रसिद्धिः अत्यतिशयोक्तिः। अयेति पाठे अतिक्रामतीत्यर्थः। प्राय इति तद्वैषा

मिसप्रसिद्धः पुष्पापुधः पुष्पमेवायुधशब्दं यस्या एतादृशः कामस्त्वन्मुखसेवया विश्वं जगद्विजयते। कामः
पंचविंशतिशतैर्विश्वं विजयते त्वन्मुखे वंधकमधकनीजोत्पलतिलकुं पुष्पाणि संतातिलन्मुखदेवप्राप्तापु
धः कामो विश्वं विजयते इति भावः। तथा च। रक्तपां डनीलकण्ठयो ज्वलेति। आकर्षणवशां कारणे न्याह न
वाणशोऽलो तिलकामस्य शराः कृषिताः ॥ त्वन्मुखसेनयेति पाठे त्वन्मुखमेव यासेनाकर्तुं तेन वंधकैर्वंधुजी
वे स्यादिति पुष्पः। मधुपुष्पो मधुकण्डगुडपुष्पमधुमुदतिहासवती ॥ ६६ ॥ इति मिति ॥ हेतुं चित्वां रघोः
तापश्चिन्ताप्रासासती विबुधयो वतदेवपुत्रीनां समस्तं भूयः अश्वयं वरुसि धारयसि एकै नैवां गेन देवां
नानां सौंदर्यं तिरस्करोषीत्यर्थः। तदेवाहृदयावि तितवदशौ नेत्रे मत्तलसे मदेन हर्षेण लसे मंधरेत आच

॥ वंधककृति वांधवो यमधरः स्निग्धो मधुकण्ड विर्मद्विरुजनि तपां डिन्नाम धकपुष्पस्यैव
नीलान्वेति तिलप्रसन्नपदवी कुंदाज इति प्रिये प्रापस्त्वन्मुखसेवया विजयते विश्वं पुष्पापुधः ॥ ६६ ॥

सर्गेण केवमहात्मना श्रीदेवांगनालं नृनेत्रेण वदेमहात्मने भासीत्याप्यर्थमिति भावः। तव यदनं रं दुमत्याप्य
रं रं विषयणीयामतिस्तस्याः अस्यां विषय इत्यर्थः। तव मुखे अयं विंदु रिति मतिर्भवति। तथा चेंदुम
ती देवांगना तस्याः सौंदर्यं दृष्ट्वा धिक्करो जां मुखे नैव वरुसीति श्लेषेण लभ्यते। तव गतिरिति नं जन्मनोर
मात्तेजसां मती हरिणी। अथवा। जनस्य मन्त्राण्यस्य नृत्तस्येति। तथा च मनोरमायां देवांगनात्
सत्त्विका। अथवा। रमाजन्मी सत्त्विका। तस्याः सौंदर्यं दिकं तव गत्यंत भूतं नृत्तं तदर्थः ॥ तवोरु

वयं कुरुमं वि धुतरं च वि धुतस्वरो नया तिर स्तुता रं च कुरुयेन ता रं । तथा च कुरु सों दयेण तिर स्तु
 ता रं चाना श्री हेवांगना वि । अप्यवा तवरतिः सुरत ग्रीडा कजावती काम कला को पाल शा निनी हा व भव कि
 लकि वित मोहा यित विद्यो का हिमती त्वर्थः । तथा च को रं जे ने वा मी लता कजावती ना म्नी देव माने ति भावः
 भुवोर चित चित्र लेखे निर्मित विचित्र लेखे वा रु चिर पादु म नो हरे स्तु र्थः । तथा च सुर्गे एका चित्र लेखा । अ
 त्र लत्व दू म्भा चित्र लेखा ह यं र चित मित्या श्रव्य मि ति भावः । ये यो ना मा य म ले का र स्तु तं हं दिना ये यः प्रियत
 रा म्मानं मे र स व द् स पेश ल मि ति । एषा कं वे रं हं र स्तु पि ध्व नितं ॥ तथा श्लोक ह्ये न गृह का र्त्त ने न प्रसा द नं
 हरे तव म हा ल से व न मि द म त्या स्मृ र ग ति र्ज न म नो र मा वि धु त रं म रु र्थः । र ति स्त व क ला व त र चित चित्र लेखे व ता व ह वि व
 ॥ श्री वि व स्त र ता ह रि । नृ त ल या पी ड न सा र्द रा ण रा धा प न प यो ध र स्म र ग ह त्पु न न स न रे वान् । य त्र स्वि यो व न व ह
 ध ति मी ल ति ह्य ण म य चित दि पे त त स्त ण त कं स म्पा ल म न र त्ति त त्र मि ति ध्या पी ह कौ ला ह त ॥ ६८ ॥ मित नि प
 इ ति श्रा गी त गो वि दे रा मः सर्गः ॥ १६ ॥ श्री गता ६७

कथितं । ६७ । कविः सगंतिः आशिषं प्रपुते हरिः श्राद्ध सो व पुष्पा कं गायतां श्री हिमानं हतनुतां विस्ता
 रयतु नक्तानां क्लेश हारीति हरी । किल नृणां रणे सगमासाधामां पानो यो पयो धरो तपो स्मरणा कृत
 संस्कारतो यो याभ्यां तादृशौ कुं नौ यस्प तथा विधेन कुवत्या पडिन हस्तिनासा हं ने दवान् संसर्गवान् । अ
 ग्र प्रचुर शृंग रित्वं तथा च श्री राधायां सर्वाधिको भावस्तथा च श्री कृष्णस्या दुतवीर्यं शृंगार विरो धिमपाने क
 हेतु म हा स ल ह स्ति सं या मे शृंगार र सा वि भा वे न वर्त्तित मि ति ज्ञेयं । तदेवाह । यत्र यस्मिन् रणे तत्कुं
 न स्तु त दर्श नो दु द्मा लिक विकारेण स्वि घ ति स्वे द ह त व ति ॥ पुनः केना पिसुखो स्थेन हृण हृणं अप

निशयेन जितं जितं प्रावेगे न्निद्रुक्तिः इति व्याप्तेरुक्तोक्तान् अत्र नृत् । अपमर्थः प्रथमे तावत्तत्त्वे रमीति
 ताभ्यां कं स म्पा ल म्भां आ नं दे ता त् । अत्रान्त र स्त ण मे व ह ते ग ते आ वे ग त श्रा वृ णा तित तित मि ति अमु ना प्र का
 रेण व्याप्तेरु म्भां को ला ह तः हा हा श द्वा श्रा न्न व द्ति र्थः । य द्वा व द्ति सा त्वा क वि का रे ण ता दृ श स्य दृ श
 ना त् व्याप्ते र्हा त् आ त्मा जितं जित मि ति को ला ह तो न व द्ति र्थः । ६८ ॥ ॥ इति श्रा गी त गो वि दे मा नि नी वर्त्त
 ने मुग्ध मा ध वो ना म द श मः सर्गः ॥ १७ ॥ मुग्ध श्री रा धा र्श न गृ णा वार्त्ता त्मा न च सु र र प्र फु चित मु र वा
 र वि द र त्थः । श्री रा धा मा ने न म हो मो हि तो वा मा ध वः श्री रा ध्या मा न ना य ध वः प्रा व न शी तः वी न मा न
 व र्णः प्र स न्न श लो वर्त्त तो य त्र त न्ना मा द श मः सर्गः प्र क र्ण म मा धि म र्था क र र त्थः ॥ श्री वि दे र्हा त
 ॥ मु चि र म नु न ये न प्री ण पि ता म्मा त्ता ग त व ति कृत वेशे केश वे कुं त रा यो ॥ र चित रु चि र च्छां हा सि मो धे
 प्र दो षे स्फु र ति नि र व म र्ता का पि रा थं त्ता द ॥ ६९ ॥ वि र चित चा र व च न च नं च रणे र चित प्र लि प तं स म ति स
 नृ त वं नृ न मी म नि व र त्र श य न म नु या न ॥ १८ ॥ मुग्धे म धु म य न म नृ ग त म् स्म र रा धि के ॥ अ व प द ॥ श्री ॥

निषाव निमति । अथ अथानंतरं तत्क्षणमेव चित्तदिपेक्षिते हस्ते सति कं सम्पादयं । दशमे मानत्रकार
 मनुवर्णं दानं नाभेकादशे सर्गं मया नितायामा निव्या अप्रिमारमाह । मुचिरेत्यादि । कापि अनिर्दिष्टा नि
 धाय रवीराधां जगद्ब्रजापि ॥ कस्य निप्रदोषे स्फुरतिमति । कोदशे दृष्टि मोक्षे ॥ ६९ ॥ मुष्णति स्वविषयग्रहण
 समर्थं करोतीति तादृशे पक्षे धकगाहो धकार इत्यर्थः ॥ पुनः कस्य नि । केषावकस्यै सुखं स्वयं ईशः केषाव
 श्री रा धा कुं ते व म ता ति व स नि वा मे वः को रा श्वा मे व स न क श वः त स्मि न् केश वे सु ख स्मा मि नी पर म सु ख स्तु

पेश्राद्धमिमांसां हरिणयनां श्राद्धां सुविरे बहुकालं व्याप्य अनुनयेन प्रणयित्वा प्रसादयित्वा तुंजशप्यां ल
तावेष्टितकुरीराभ्यंतररुशपतायंगतवतिगते सति सुविरे मित्वा दिनात् स्वोत्सृष्टाधिकेन तदशता कथितेति च
नितं । राधानुनय एव मम परमपुरुषार्थ इति सापनाय सुविरे प्रोपादानं । काशे देशे । अत्र तेषां कृतानि
सारोचिता जंकरणे ॥ अथवा ॥ निर्मितं श्राद्धादनाय विविधपुण्यादिना जंकरणादिकं येन तादृशो
कीदृशो राधां रचितं रुचिरामनोहरा जंकरुतिर्पयातां पुनः कीदृशं निरवसाहं निर्गतो वसन्तः कृष्ण
नागमनजर्मदुःखं यस्यास्तां । हस्मानुनय दिगंतप्रेत इत्यर्थः ॥ इत्यत्र देवगतिनृपयति विरचितेति ।
गतस्यास्पृश संतराजः पतितायः तच्चक्षणं कथितं प्राक् गीतार्थस्तु । हे मुग्धे सुंदरी ॥ अतु गतमधुम
थनानुसरणं कृतं धिजं वादना जितेया ॥ हेराधिके रूपेण धिके सकलजत्रजोगनातिशयितसौ हर्षेण
मोहितं जने इदं हने ॥ अथवा ॥ स्वमाधुर्यं बहिर्लपावाण्यापंचमादिस्वरेण वा वशाकृतकृसे ॥ वर्तिनं च
भगवत्स्थिपैः । हृस्मसारं एा हरपंचमस्वैरे मुं च गतकुतका निराधिके । प्रेक्षते तत्र हरिणानुधा च तां त्याग्य
वदति भाषणोजन इति । रक्तशब्देन पेचैत्येकाक्षरं । मधुमथनं मधुर्यधुरा रम्यरसस्तं मध्नाति नितोऽप
ति इति तत्तथा । तं शृंगाररसास्वादि चतुरमित्यर्थः । अथवामधुमथनं नम्रवतत्वं सास्वादलेपदस्तं ।
अथवामधुर्यं संतस्तं मध्नाति हो जयति संस्मरस्तं कं हर्षकोटि सुंदर मनोहर अनुगच्छ कीदृशं अनुगतं
तव सौ हर्षं वा वण्यादिना कृष्टः आनुकू स्येन त्वामनुसृतं स्तं ॥ अथवा ॥ कामेनाधिके इति राधिके शृं
गारस्वभाव इत्यर्थः । रक्तकाम इत्येकाक्षरं । मधु वसंतं । अपकात्स्न्येन सर्वतो जावेन नम्रतया प्रत्यानु
गतं । अत्राहत्याः मुग्धं संकेतं प्राते प्रियमनुसरणीया परावद इत्यर्थः । वसंतस्योद्दीपनविभाषात्

अथवा। हेराधिके अनुसर। नन्वनाहतावर्षं जगतीति चेदत आह। मधुनामा विदूषको बंसमागातस्तं मधुन
मः कृत्यानुसरेत्यर्थः। अथपदं। अनुगतत्यनेवाह। विरचिता विहिता चादुप्रियोक्तिः मम कोटिप्राणवत्त्वनात्ममे
वासित्वत्यादनरवशेन पापिब्रजसंस्तीकस्त्विमपिन तु जया मित्वया स्वासाधारणा गुरौ वंशादृतोस्मि त्वां विना
ज्ञानमपि स्थानं न शक्नुमि त्यादिवन्न कहेव स्परचनासंदर्भेयेन तादृशं। अथवा। तवानयनायमन्वर
लेखितः प्रणिपातोयेन तादृशं। चरणे संकेताभिमुख्यगमनार्थमिति वा॥ विविधानुत्तयपूर्वकं नमः स्क्रि
या कथनापान्नचित्तपदोपादानं। तद्विस्तृप्तिकुत्रास्तीत्यत आह संप्रतीत्यादिना। संप्रत्यधुना मंजुलो म
नोरुरीवंजुलीवेतसस्तस्पसीमन्निपयंते अशोकलतिकान्तदेरतिपावत्त्यत्केलिशयनं क्रीडाशया

घनजघनस्तननगरनरेदरमं परचरणविहारं ॥ मुखरेतमलिमंजासुपैहिविधेहि मराजनिवारं ॥ २॥

तामलवल्लीकृत्ययातेगतां तत्रस्थं प्रतीक्षत इत्यर्थः। बंजुलादीनां मृदापनविभावत्वेन परिणामादुपासनं ॥२॥
तांघोत्साहयतीत्ययतिवनेति। हंसस्त्रिउपेहि हंसमनुगच्छकयं यथा स्यात्। मुखरितो ध्वनितो मणिमंजरी
मणिपुच्छंरूपुरंयत्रतथाप्यादेवं। पुनः कथं यथा स्यात् हरेण साध्वमेनमं पश्यत्तरणविहारः पश्यन्व्यासोयत्र
एवंपथा स्यात्। तत्र हेतुगन्त्रविशेषणं न संशोधयति। धनयोर्निविडयोर्ज्वनस्तनयोर्भारस्यभरोति शयोय
स्यास्तादृशिमराणां न हंसानां स्वकायमंथरगमनेन मंजरीरादिशब्देन च निकारंतिरस्कारं विधेहि कुतः। संप्र
तिमशलेषुण्कायमानेषु सत्सु मंजरीरादिध्वनिरपि मरात्तशब्दत्वेनैव लोके श्रीहरतिसंप्रतियोगोपनिषार

हण इति ध्वनितं । अथ च । हं स्वरादोयात्रायां न संशयः । अथ तिग्ममंत्रं विनो नकार्य इति भावः । तदुक्तं च
 संतराजो । काणसु सवस्ति । प्रिष्टं नेत हं सस्परा केन च तव वस्ति । इति । मरा । लोराज हं सस्परा लो हं
 समाच करति धरणि । निवारः स्यात्पु स्तिवे धान्यस्य प्रकरणे विने निविश्वप्रकाराः । पादातरे मरातविका
 रं मरा लामां नां हं सा नो सा रासार विवेकचतुराणां विकारः प्राकृता तु सराणां विना अम सारविकारः विक्रिया रू
 पं तु छं असारमेव विधेहि विशेषेण धेहि धितयस्त्वजानी हास्यर्थः । २ । अममपुद्गी न विजा वदश पति श्रद्धा
 त्याहि । तस्यो जना नो मोहनं माधुर्यं ति शयेन मेरु ज नूकं मधुरिपोः । कृत्स्नस्य राधेशकं । करक मलेन क र्ते
 पिचाहा मरुमाग मिता सि विदुर पिता । नि मधुराणि स प्राषण निमहामधुर मोहना स दूतस्वरयाम मरु
 ना तान ता ल गौ रात्वा पितं त्वं द्रु एत्सं की ति वे एना र्वा श्र एवा कर्तव्यः । की दशो र म एण यु त र म निश ये न र
 मणीयं । अतस्त रुणा जना नो मोहनं । मधुप विराव मिति पाठे । मधुपानं । अमराणां विविध प्रकारेण
 रसो द्वे धकं शब्दः । अथ वामधु मधुरसंस्तं विवति अत्या सत्ता स्वा र्थ्यता ति मधुपः । आह सत्ता स्यानुन
 यात्वापमिति । मधुरिपुश केना पित्र मरश्चेपेण त इ सत्ता पद्यंत द्रुणा गान परत्वं च कथितं । तथा च श्री
 भातावतो मधुरया निरे तिका स्त्रा ति वपिक निवरे को किल सम हं कुसुम शरा सन शसन वं हि मि स्त्रा
 वके सति । अथ वा । कुसुम शरा सन शसन वं हि तु नमस्कृतं शाल मस्य तादृशे । कामात्ता कारि लि स
 तात्यर्थः । भावं कृत्से नुरागं न ज आश्रय । कामात्ता माश्रया माने पिक निवरे प्राव म नि प्रायं न ज पिक
 निव रं श्रुत्वा उ दित्तर सा प्रियत मसे त्रेणा वसरे पिका दीनां रुत मि व नूति तं प्रकटी कुर्वन्ति सार्थः ।

चेदिनस्तावका इत्यमरः । अत्रापि पिकनिकरुं कारेण कृत्स्नस्य मधुरस्योपात्रायां गीतवा ६ धवत शकु
 नमित्यपि ध्वनितं । ३ । अथ वा । अनिले सा हि हे कर नो रु कर प्र । क निष्ठा तो प्रलिवं धप र्पत्तं वर स्पव हि त्ति गी
 स्त इत । निम्नोन्मते कुरु यस्यास्ता दृशिग तिगमन म्प्रति विनो वं काल ह्ये पं मुं च त्पज । अनिले न वा पुना तर ल
 श्रं च लोयः । किशलय पनिकरो न वपु वस मुहस त्वरूपेण करेण ता नि कु रं वं जता सप्रह स्त व प्रेरण
 मि वक रोति । किशलय के पुच्छे न स मं न स म ह मा नो जता सप्रहो वि त्वां प्रेरय ति इति विनो न का
 प इति ध्वनितं । शकुनशास्त्रे च । वामे मधुरवाक पक्ष्मत्तः पञ्चविंशो ग्रतः । अनुकूलो वहत्यापुः प्रयालेषु

अण्णमण पतरं । तरुणा जना मोहन । मधुरिपुश वं - कुसुम शरा सन शसन वं हि ति पिक निवरे न ज ना वं ३
 अनिलतरल किशलय निवरेण करेण जता नि कु रं वं प्रेरण मि वक र नो रु करी ति गतिं प्रति मुं च विनो वं ।

नसुच करति । समहे वि कुं व म स्त्रिया मित्यमरः । मलिवं पा हा क निहं कर स्प कर भो व हि रि ति अमरः । प्रे
 योना माले कारः । ४ । अथ च । स्फुरित मित्यादि । अमुं कुचतुं नेस्त न कलशं च सुखी स प्रीचीन म स
 मीचीनं वा वदतीति प्रश्ने कुरु । कीदृशो स्फुरितं सकं पं क्स्मा दिव । अतंगतरंग वशा दिव । अतंगस्य कामस्य
 यस्तरंगकु म्पित दशा दिव । अत्रानंगतरंगे ताने न स स्या र सतरं गिणी त्वमा क्षिप्य तो अत्यो पिकुनः न घा
 तुरंगैः प्रे वं माणाः सब पा न वता त्पम पि कुच कुं न स्त्व पिर सतरं गि एपा म भतंगतरंगैः प्रेरणा दिव स
 कपरति भावः । इवरादो यो त्रे द्वा घोतकः । पुनः कीदृशो । मनोहरो पो मुक्ता हरः । स एव विमाना निर्मिता

ति। श्री जगद्वेदव्यासप्रणीतमहर्षिः कथं धत्ते एतस्य माधुर्यात्प्राप्तेन तपोस्तिरस्कारे जायत इति भावः॥
 अथ यथा उदासिता वामाः श्री राधा कृतयोः ३५५ पदमनुरहिताः सर्वधर्मधामा वा ममागर्त स्ते उदासिता श्री
 दासीन्यतांतिरुक्ततांतीता येन तादृशं पदमवसा मित्यावतत्वं तदा श्री राधा विशेषात्तदवदर्शयति॥
 सखायाकोन रुद्विहितमनसां हरेः श्रवणेनैव विन्तहारकस्तस्मिन् विहितं विशेषेण हितं कृतं मनो ह
 यथासाविहितमनसां विहितमनसां श्री राधा हरेः विहिततया स्थितेयातां अधितिष्ठतु सखागीत्वं ह
 यचिरांतस्य हृदये अधिष्ठा यवसत्वित्यर्थः॥ कीदृशं सखायाः वाक्यं श्री जगदेवेन प्रणीतं तस्याः
 सकाशात्परमफलतया पठितं अथ्यस्तमित्यर्थः॥ पुनः कीदृशं अधरी श्रीष्ट पुष्टकृतहारं श्री राधा
 श्रीष्टपुष्टी हरति तस्य च वनाय तत्र गच्छति यस्यादित्यर्थः॥ पुनः कीदृशं उदासिता वामं अतएव उदा
 सितं श्री राधायाः वामं च कृतं तत्तत्त्वेन तादृशं॥ पुनः कीदृशं अतएव वध्य विरामं श्री राधायाः श्री
 कृष्णे विरामं भुजं तत्र गमकमित्यर्थः॥ कीदृशी श्री राधा कंठतरी श्री कृष्णस्य आलिङ्गनसमये कंठ
 भूषणं बंधनरणा मित्यर्थः॥ ८॥ पुनरपि तस्यात्वं अधिष्ठा यवसत्त्वित्यर्थः॥ त्वरयति सेत्यादि। हे सखित स्या
 नयनेन सख्यत्वं साधिके वंचनराहिते वासाशयाः आगम्य मरुत्पत्तिरिति शिष्यते। दृष्ट्वा विमोक्ष इक
 थां स्मरन्तो जेन सखितं मधुरवक्रैः किं कंदर्पके तिस्रि कां कामकथां वक्ष्यति कथयिष्यति स्मरा
 लापं कृत्वा सा प्रत्यंगं प्रत्यवयवं ममाङ्गिनेः श्री तिंया स्यति युक्तापिमया सह संस्पते के शिंक
 लिंकरिष्यति इति चिंता कुलः सहस्यः स्थिरतमः पुंजे स्थिरं धकार समरैः निकुंजे त्वां पश्यति॥

समागमसाधयेन वेपते पुलकयति आगन्ताति। अर्थात्तवाङ्गिनें विप्राव्यस्पर्शसुखेन रोमांच
 युक्तो भवति त्यर्थः॥ आनंदसंज्ञेण प्रोक्तं परिकल्प्यानंदयुक्तो भवति तेनैव संज्ञेण प्रमेण स्वि घति
 प्रसोदयुक्तो भवति। पश्चात्सुरतांते पुनरपि सत्संदेहः। निर्गच्छंती प्रसुप्ता इति प्रसुप्तानं हत्वानुग
 छति। त्वामहं ह्यमर्षति मर्षो प्राप्नोति। अथवा। सप्रियतमः अत्युत्कंठया त्वां पश्येद्ये विदुस्वा
 वत्सु चाने करोति। दर्शनेन निर्दोषत्वात्कंपुलकस्योदिसात्त्विकविकारात्प्रकरयतीत्यर्थः॥
 साक्षात्समागमे कीदृशं सख्यो भविष्यतीति केन वक्तुं शक्यते। सः शां प्रंगेतम मिति भावः॥
 प्रत्यंगमाङ्गिनेन वृत्ताधिकृतं लक्षणं माङ्गिनेन मुक्तं॥ शां हूल विप्रः। डितं वृत्तं। एपकारं कारः ३८

सामांस्यति वक्ष्यति स्मरकथां प्रत्यंगमाङ्गिनेः श्री तिंया स्यति संस्पते सखिसमागत्येति चिंता कुलः
 सत्वां पश्यति वेपते पुलकयत्यनेति स्वि घति प्रत्युद्गमिष्यति स्थिरतमः पुंजे निकुंजे प्रियः ३८

श्री कृष्णस्य चैव मधुरवर्णं लनामजिसाये चित्तविधिं धकारस्यो दापनत्वमनुवर्णयंती पुनरपि त्व
 रयति अक्षोणित्यादिहं सखि ध्यातं आंधकाम गतिकुंते जता मंडपे विद्युत्सर्वतः सुशोभते रसोचना
 नो धर्तुं परवंधकत्वात् अतिरसस्त्वत्पदं हरेः अतिरसत्वं सत्त्वं हरेः सांप्रमविलम्बविलासिनीना मि
 त्यर्थः॥ तस्य प्रत्यंगं प्रत्यवयवं ममाङ्गिनेः श्री तिंया स्यति युक्तापिमया सह संस्पते के शिंक
 लिंकरिष्यति इति चिंता कुलः सहस्यः स्थिरतमः पुंजे स्थिरं धकार समरैः निकुंजे त्वां पश्यति॥

मन्त्रिकापुष्पगुल्फचन्द्रिकाकुचयोस्तनयोत्कसरिकापत्रकमण्डपमहचित्ररचनां विवेचयित्वा कीदृशं ध्या-
 ध्यातं नीतनिबोधयामास एषो मन्त्रप्रवृत्तसुन्दरः ॥ अत्रिसाराचितवस्त्ररूपणदिकसर्वे ध्यातमेव करोती-
 त्यर्थः ॥ प्रतोक्तखण्डनिर्मितेन पिक्वामाति क्रमो न युक्त इति शङ्कः ॥ शाईलं वनं ॥ तथा च स्त्राणां मन्त्र-
 करणदिरचनाधिकारो नमुं सकादीनामेवेति नमुंसकमिदं शो न ध्यातं ॥ अथिच ॥ श्यामसुन्दरेणैव
 सर्वे भगवत्संपादनायमित्युक्तं मंडनविलेखनेति तत्सादृशपात्रध्यातं ॥ अर्तः स्याद्वनकेनोक्तं च ॥ ३१

॥ अत्रोक्तं निमित्तं परं जनं प्रवृत्तं योस्तु पिच्छादुच्छ्रावसिन्धुर्धिश्यामसरो जलपकुचयोः कस्तुरिकापत्रकं
धत्तात्रा मज्जिसारसाहसकं विधत्तुं जसति धातं नीज निधीतचारु सुहृतां प्रसंगमात्मेति ७२
किंच । जवादृशानां प्रेमपरी
किंच । जवादृशानां प्रेमपरी हा कारणमप्येतदित्याह ॥ काश्मीरवत्कुंकुमवत्तगौरवपुः
शरीरं यास्तं तादृशानां मज्जिसारिकारणमज्जिसारपाणानां विकानां विकानां अभितः सर्वतन्तु
मंजरीति ॥ अंतिपरं पराजितं भावद्विरवनावद्वारेयायेन तादृशं एतन्मातृदलनीलतमंतमाजव
त्पञ्चवदति शयेन नीलं तस्मिन्तमस्तस्मै न हेमनि कषोपाततां तासामज्जिसारिकाणां यत्प्रेमन
देवहेमस्वर्गतं तस्मिन्निष्ठोपलतां कृष्णप्राधान्येन नीलतीति विस्तारयति ॥ परमकांतिप्रदानं एता
दृशपद्मिणी हं धकारे कांतारि सर्वरूपे त्पकांता मज्जिसारप्रस्थानेन प्रेमाशुद्धिः परीक्ष्यत इति भावः
परमविदग्धसरसीस्फोद्धनं च न कंदर्बैः संप्लुतं निकुंजसमीपमानीयत जावती पुनरपि नि

कुंजप्रवेशायादिशक्तिहारावतीत्यहि । अथ प्रयानंतरं रंश्येत्तरवीराधारतिवक्ष्यमाणं मुवाचकीदृशी
निकुंजनिलयस्य निकुंज एव निलयो निद्रातगरुंतस्य धरे हरिश्चाकसे मिराद्वपदृष्ट्वा द्रावतो लज्जा
पुक्ता । प्रथम समागमे कामिना तां लज्जां ज्ञायतीति त्वज्ज्ञायतीत्युक्तं ॥ कीदृशस्य निकुंज निलयस्य ॥
हरिश्चर्यो हार पंत्यस्तरीय मध्यमलः कांचनकांचितम् ॥ स्वर्णखचित मेखला शर्ममंजीरी रूपुरंकं
कांकरजघणं एतेषु खचित्तयेन गयस्तेषां घृत्या हो पितस्प प्रकाशितस्य ॥ तरलध्रुवं च तेखंडै हारम
ध्यमण वपीति विश्वः ॥ निलयश्चोरमंदिरमिति कोषः ॥ ३ ॥ तदेव गते माफु मंजुतरेति ॥ जातस्याश्च वरा

॥ काश्मीरगोरवपुष्पामक्षिसारिकाणामावधुरेखमप्रितोरुचिमंजरीप्रि॥ एतत्तमालदलेनीजतमंतमि
स्त्रंतस्त्रेमहेमनिजघोषततानौति ७२ हारावातातरलकांचनकांचिहाममंजरीकंजप्रणिष्ठातिदृष्टि
तस्य॥ धरेनिकुंजनितयस्मरुतिनिरोत्सवावतीमथसखा॥ निजगादरार्धा॥ ७३॥ श्रीकृष्णसाध्या॥

ॐ नमः ॥ मंजुतरः ॥ गीता ॥ १॥ हे शंभो माधवसमीपे कस्योक्तिं प्रविशद्दह मंजुतरकुंजतलके लिसह
 नैर्मजुतरं यत्कुंजतले नि कुंजाग्रंतरे शस्त्रदेवके लिसदनं क्रीडामं हि रतत्र विजसवित्वासी कुरु ॥ काद
 शि ॥ रतिरत्नसेनसुरतोत्साहेन रुद्रितं हास्यमुत्तंबादनं पुरां यस्यास्ताहशि ॥ रतिरत्नसहसितं विघते ।
 स्यात्तो रतिरत्नसहसितगन्धसस्तस्याः नः प्राणयस्यां सातत्सं बोधनमिति वा ॥ श्रीलक्ष्म्यप्राणरु
 पेक्ष्यर्कः ॥ अथ ता ॥ इह नि कुंजे प्रविश माधवसमीपे विजसं संयोगं कुरु ॥ हे मंजुतरकुंजतलके लिसह

मनेरुतरं कुंजतलमेव श्रीः गहं यस्यास्तादृशि। अथ यथा। इह माधवि विलस। कीदृशे। मंजुतरं कुंजत
लके विलसने पस्पतादृशे। पुनः कीदृशे रतिरजसेन हस्तिने धर्मे पस्पतादृशे। प्रविशराधे माधव
समीप मिह विलसेत्यंतं प्रवपदं। प्रतिपदमनुवर्तमानत्वात्। माशो जातस्याः धवः माधवः सोऽर्थनिधा
न इत्यर्थः। वल्लभायाः समागमे निरवधि सौख्यं प्रकटनात् माधवपदसुखापात्तं। कुंजतरपावे प्रवृत्तं
जइत्यर्थः। ११। अपिच। नयेति। कीदृशे के विलसने। नयेत्तरतनं लसत् शोभमानं यदृशोकरजं अशोक
पत्रं तन्निर्मितं शयनं शय्यातस्वसारो युवतीनां महो हा धनं यन्मतीदृशो माधवसमीपं प्रविशराध्यायां वि

मंजुतरं कुंजतलके विलसने प्रविशराधे माधव। समीपमिह विलसने रतिरजसं हस्तिनं धर्मं सत्तदने १
नवलसदृशो कदलशयनसारि। प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसं कुचकजशतरत हरे २

जसेत्यन्यथा। एवं नतस्त्रीरुशय्यायां प्रविश विलसचेति वा। कीदृशि। कुचकजशयोस्तनकुंचयोः
त्सलश्वंचलो हारीयस्यास्तादृशि। अपरस्मिन्निवि विलासगृहे महाधनेति हतीति ध्वनितं कुच
कलशतरत हरे इत्यनेन विपरीतसुरतं सूचितं। तत्र कलशहारयोः सौतीगारं नैवंगलाचरण
विति ध्वनितं। अथ यथा। नवलसदृशो कदलैः कुसनिर्मितं शय्यायां सारः श्रेष्ठं यस्याः सा जाव न
धाननिर्देशः। तस्या सर्वस्वरूपे इत्यपि। तस्या एव सर्वो धनं। अथ यथा। तादृशं शयनमेव सारो अ
स्यास्तादृशः। अथ यथा। इह माधवि विलस। कीदृशे। तदर्थं रचितं शयनमेव सारो यस्यास्तादृशः। अ

थ यथा। नवलसदृशो कदलशय्यायां वरांगनायामहाधने। पुनः कीदृशे। पुरुषकर्तृसंयोगो दोलकुच
कलशयो रूपं दिवं चलो हारीयस्यास्तादृशः। अशोकदलपदेनाशेषविरहदुःखहासिनीं रात्रां नि
श्वसन्निष्यतीति ध्वनितं। अथ बापरमं गंगारस्तस्य श्रीः कुसंस्पसमीपं सानिधेयं निकटं प्रविश
छपश्चात्तस्यायां पुण्यादिनिर्मितायां विलासशय्यायां विलसन् श्रीः कुसेन सह श्रीः गंतुर्वित्यर्थः। २॥

कुसुमचयसुचितं शुचिवासगोहे। प्रविशराधे माधवसमीपमिह विलसकुसुमसुकुमारहे ३

कुसुमचयेति। हेराधेरु कुसुमचयेन पुष्पसमूहेन विचित्रविलाने विविधमंडनादिभिः शुचिभिरुप
रुतं। अतः पशुर्कं। अथ यथा। मुनिभ्यो गंगारस्तत्त्वरूपं शृंगारमधानां नोपयोग्यं वा। कुसेन निर्मितं
त्यज्जोगार्थं वासगोहं जीवन्मृतं न विजस्य कदृशि। कुसुमाह विलसकुमारो हे हो यस्यास्तादृशि। अथ यथा
इह माधवे विलस। कीदृशे। कुसुमचयेन रचितं शुचिवासगोहं येन तादृशे। पुनः कीदृशे। कुसुमाह विलस
कुमारो हे हो यस्यास्तादृशे। अथ यथा। कुसुमचयेन रचितं। असमर्थात् कुसेन वासगोहं यस्यास्ता
दृशं तिसंयोजनं। माधवराधे प्रवृत्तं। विलस। प्रणयः। आसम्पत्। यः कंठः प्रवृत्तस्तदीयप्रणय
कंठः समग्रस्या त्विकं विकारो यस्यास्तादृशि इत्यपि संयोजनं। अथ यथा। सख्यं शान्तं नम्रं जेद इत्येतं
कारिका। तथान्व। तादृशं प्राप्य रत्नचनेन तस्य त्वयि जाव स्वप्रसिस्वत्समीपे उदितं सा त्विकं वि का

चलमलयवनपवनसुरनिशाते । प्रविशार्थे वा धवसमीपनिहवितस्मरित्यवित्तवजितगते ५

वाक्या र्थश्च ॥ ३ ॥ चलेत्यादि । हे राधे प्रियरमणायोपेमाधवसमापंचलकज । इह केति सरने प्रविशति ।
सब ॥ कीदृश केतिसरने । मलयवनसंबंधाय । पवनो वायुस्तेन सुरजो शांते च । अथवा । चलश्च व
लोयो मलयवनपवनस्तैव विलासिनो मनां सिन्धुजयतीति वलपदेन माधवे वीक्षितं । कीदृशि । रसो व
लितं वर्द्धितं ललितं हृद्यविशेष एव गीतं यथात्तादृशि ॥ अथवारस्ति व । प्रलिते कुलवलीकामधेनुरति
ललितगीते ललितं कमध्यां तां गानं यस्यास्तादृशि । रतिवल्लि । तावत्सौ ललितगीता च तस्याः संदे
धनं । रसवलितपाठेरसवलितं मंगारसे निन्नाललितं मनोहरं गीतं यस्यास्तादृशि ॥ ४ ॥ रसमहिता ।

॥ विततयद्रुवधिनपञ्चवचने प्रविशराधे माधवसमीपमिह विजसमहन्तरसरभसभावे ॥ ५ ॥
मधुमस्तिमधुपकुलकवितरावे प्रविशराधे माधवसमीपमिह विजसमहन्तरसरभसभावे ॥ ६ ॥

वाही उपदिशति पुनः पुनः प्रविशति तस्य माधवसमीपमिहेति परित्यज्य ॥ ४ ॥ तिततेत्यादि ह्येवाधेः
कामस्तस्य आधेमानमपीति यात्रियकामपरिकेमाधवमानं धरति ॥ ५ ॥ आधेप्रहमाधवः आहृतस्त
स्य समीपं प्रविशति ॥ ६ ॥ इत्येकेति लिखते चिरं विजयचक्रित्यास्तस्य संमपात्य ॥ ७ ॥ कीदृशे चित्तै
र्निस्तीर्णैर्बहुभिर्विज्यामां जतानां नवैः पद्मवैर्बुने सां प्रदत्तं चरति शयनं वा ॥ ८ ॥ कीदृशि ॥ अतस्तत्रानजवने
अपसंमथरेषा नेमां सत्ते नवनेपस्यास्ता दृशि ॥ अनेन निन्ने पंतवृकान्तं शय्यायां स नो गस्तु रवानुज
वं ध्वनितमिति व्यं पं ॥ ५ ॥ माधुमुहितेत्यादि ॥ कीदृशेकेलि सदनो माधुना पुष्परसेन मुहता न्यानं हितानि प्रा

॥मधुरतरपिकनिक्करजिनहमुरकरी।प्रतिशराधेमाधवसमापहिमिरुविजसहरनरुचिरुचिरशिरवरी॥३

गमैगीष्ठीशकस्तेन मुरवरे। अनेन गोष्ठीषतः त्रिं कथिता। पुनः कीदृशे। दशन रुक्मिणि रश्मिरवरे। मधु
तरलपाठे। मधुना तरल श्वन्वत् इति पक्षहाडिमबीजात्रमा एकां शिरवरं विदुरिति शाश्वतः। अथवा॥
हेरा धे स्वकीयतस्यापिसर्ग्यसाधिके ईरुके लिसहने प्रविशाल जांत्यत्काप्रियस न्पुरवीन जवमाधवस्य
परमरमाण रूपस्य समीपे साक्षात् व्यत्यक्तं विलस सर्वभृंगार नावं प्रकाशयेत्यर्थः। अस्मिन् अल्पपद्यां श्री
राधांकृत्यमेव प्राधान्यात् अवपदावृत्तिः कथिता तत्रापि परे अर्थ विशेषश्च कथितः तत्र राधामाधवयोः
सामीप्ये हस्तासरण्याः प्रपन्नकलितरतिरुर्षवशादेव प्रप्तिपदं अवपद्ये पाहनं अर्थे विशेषं च निरूपिता
मिति महान्तवाकर्षणम् ॥ ७८ ॥ विहितेत्यादि हे सुरारे जयदेव क विराजराजे मंगलशतानि कुरु। कीदृशो नरा
ति। पुनः कीदृशे विहितस्ततः पद्मावत्याः आचंचावनलहृष्टाः सुखसमाजः सुखसमूहे येन तादृशे॥
अथवा क विराजराजे नरातिगायतिसति। किं भूतो। विं विहितः प्रियायाः सुखरूपः समाजः संगमो
येन तादृशे आविशेषोक्तिरियं कुतुमुधारमंगलशतानिति पाठे। हे सुधारे श्रीराधेमंगलशता
नि कुरु कीदृशे विहितस्तव सुखरूपः समाजः प्रियसंगमो येन तादृशे। किंच। क विराजराज इति प्रौ
ढो यंकविः। तदुक्तं। यथोचित निजोत्कर्षबाहो प्रौढ इति धितरति। तद्रहस्यवर्णनेन सर्वा धिका अपि
युक्तमेव क विराजराज इति। अथवा पद्मावती जयदेवकयेऽपत्नी परमसाधी केन चित दुष्टे नोक्तं तव
पतिर्मृतः तदैव स्याः परमं जातमेव तत्क्षणं जयदेव आगतस्तदैव जयदेवेन एवा अल्पपदी पद्धितात
दैवसा पि उच्छायस देवगानं चकार तदा जयदेवेन हरिः प्रार्थितस्तदइत्यत आह विहितेति। ननुत्व।

ध्वलोष्णमिन्द्रादिभावो लोत्तरोचनेत्यनेनानुभवः करारूपः यद्वा चापलोमिन्द्रादिभावः एवं
नागरयोः समागमोऽसौ सौत्यन्निरुक्तः ॥ २६ ॥ लागहे प्रवेशे निरूप्येहानीं दर्शयिष्येत्सवेनरस
विक्रिपं गतेनाह। राधायनेत्यादि। गतस्यस्यवत्तडाशगः। रूपकतात्पर्यार्थस्तु। साराधाहिरिञ्चा
कल्पे स्मृत्तदृष्टवती। कीदृशं एकरसं कोमुखः शृंगाराद्ये रसो यस्य ते। अथवा। एक एव राधा
विषयोरसः सर्वातिशयितरागो यस्य ते। राधायाद्याद्ये रसः लक्ष्मण्यापि तादृश एवेति तत्समानशक्ति
त्वात्। समानशक्त्यसनेषु रसमिति रसपोषणं नवतीति भावः पुनः कादृशं। विनंबु कालं व्याप्य

साससाध्वससानंदंगे त्विहंलोललोचना । सिंजानमंजुमंजारं प्रविशेति निवेशनं ॥ ७ ॥ दुराध
वदनविलोकनध्वसितविविधविकारचिन्ता । जलविधिप्रिचविधुमंडलदर्शनसरलितसुगतरेण
१ हरिमेकरसंचिरमन्त्रितवित्वासं । तादृशगुरुहर्षवशंवहवदनमनेगविकाशं ॥ ध्रुवपदे ॥

अत्रिलखितोवाचितस्तत्संबंधाविलासः केलिर्नैतत् । पुनः कादृशं । गुरुर्महानपः प्रियायात्पारु
 र्वं भ्रान्तं हस्तस्य वर्यं वस्माद्यत्ते प्रकुक्षितं वदनं यस्य तत् । भ्रमेन उद्भूदविकार उक्तः संचरणा योग्यत्वे
 न तदधानत्वात् । पुनः कादृशं । भ्रमंगविकारसंकाशसदृशं । भ्रमंगविकारमिति शब्दे कामस्य विका
 सः स्फूर्तिर्यस्य तत् । गुरुहर्षवशं वदनमने नरुरे रत्नरागाजिलखितेन विलासत्वे भ्रमंगते इति
 भावः । तदुक्तं । आकारैर्निगितैर्गत्यावेक्ष्याभाषितेन च । नेवत्र वक्त्रविकाराभ्यां ज्ञायते त्वा

तमनरतिध्रुवपदं । अथपदानि । राधेत्यादि । पुनः कीदृशं हरिं । राधायाप्युद्गते मुखं तस्य बिलोक
नेन बीजत एव न विकसिताऽध्वसिताः । विविधानामाविधाविकाराजं नृणां गच्छेत्पण्डितविमर्श
रूपास्त एव विनंगाः । विशिष्टो न योयस्मिन्नतं । कमिव । तत्तन्निधिमिव । समुद्रमिव ॥ कीदृशं जलनिधिं
विधुमंडलस्य चंद्रमंडलस्य दर्शनं नंतरतिताश्वं । बलीकृतास्त्रंगा भस्त्रुवास्तरंगाकुर्मयोयस्य तादृ
शं । अथ रागाधशरणरसाश्रयत्वेन कस्यस्य जलनिधिसाम्यं । राधासुरकस्य स्वाह्लादकारित्वादि
ना चंद्रसाम्यं । नृजं जगत्निरूपणे विकारस्योत्तरोत्तरोत्तमत्तयत्तरंगसाम्यं बोधं । उपमाजं काशश्व
अथवा प्रासरस्योत्तमत्तमुखाश्रीराधाहर्षितमनोरुरूपं त्वपरायणं श्रीकृष्णं दर्शयच्छब्दविषयं
सर्वगं । अथ विविधोक्तिवती । कीदृशं हरिं । एकरसस्त्वस्य प्रति एकरसताश्रितं । पुनः कीदृशं चि
रं । अप्रिलखितविधामं चिरं सर्वदेवतागावसरेतदुपरते च अप्रितः । सर्वांगतात्त्विकतः । इप्सिततिला
सोयस्यतं । अथवा अप्रितः । सर्वांगत्वप्रियतः । चिप्रितः । चिह्नितः । बिल्वासोनखदंतद्वानादितत्तणः
कीदृशं विनोदः स्वस्याप्यसतं स्वस्यायेन वाते पुनः कीदृशं गुरुहर्षवशां श्रीराधागमनेन गुरुः । अधिके
पोहर्षः । तदृशं श्रीराधायाः वररोहितं । अतएव हृष्य परतया वदवदने श्रीराधाप्रतिवदत्तवदनं शय
मानं मुखं पश्यतं ॥ पुनः कीदृशं । अनंगविकाशं श्रीराधायाः स्वस्यापि कामप्रकाशक इति ध्रुवपदं ।
अस्य त्वमानं ॥ १ ॥ विकारानेवाह ॥ हारमित्यादि । पुनः कीदृशं विदूरमतिशयेन परिरस्यालिंगपु
रसि बहूनि हारं दधतं चिन्नां कीदृशं । अमलतरा । अतिशयित विमलतरस्तारभुवौक्तिकं ते

नतादृशं॥ कर्मिवा स्फुटतरः प्रकट कोय केन समरुत्तेन करं वितं मिश्रितं । यमुना जलपरमि
वप्रवाहमिव । अत्र लसशशास्वामस्त्रिभूतया सौंदर्यपरमा च यमुना प्रवाह साम्यं हारस्वचातिभुम्भ
तया केन समरु साम्यं बोध्यं । अत्र हारा लिंगने स्था तिलगप्रकटनात्तरो ध्रुवितारमाहावोत्रवाहितः ।
तदुक्तं रसा लवसुधा करे । स्वाभिलाषप्रकरनामोद्वाधितमिति । तारो मुक्तादि संसृद्धौ तरले शुभ्र को
क्तिके । तारश्चरजते व्युच्चैरप्यस्य हारितमिति विस्वगपरिलेखिविह्वलमिति पाठे अतिशयेन दृष्टमि
त्यर्थः । तहापि स एव रावः । उरसि भारणे नास्ति गनप्रत्ते रहारश्चापराधा हस्तं सगी जेयं । अथवा श्री

हारममलतरतार मुरसि दधते परिलेख्य विदुरं । स्फुटतरकेन कट्वकरं वितमिव यमुना जल
राधया । उरसि हारं विदुरं तद्गतागतं गजमुक्ताफलं रुरुमल्पं वा विदुरं अमज्यं अपूरुशं प्रवाश्री
राधायाः आगमनवर्धयनाय दधते श्री राधायाः उरसि कंठादधोन्नागे स्तनोपरि धारयते । किं कृत्वा
परिरभ्यगाहा लिंगनं कृत्वा आलिंगने छत्तेन लघुजा बभूव या स्व उरः स्तेतु रसि दधतव नित्यर्थः
वानत्समये प्रथमसमागमाच्च विदुरं मया स्थाप्य तया हरा ह्वयपरिरम्भ हार उपहारतया दधतत
स्याः उरसि अर्चितवन्तमित्यर्थः । कीदृशं । हारः । अमजतरतारं रं श्रेष्ठतरसुवर्णस्त्रिहस्तं । अ
मलनिर्मलतरः अतिशयेन निर्मला जिह्वा मलकप्रमाणेन ताराणि मुक्ताफलानि यस्मिन्वा तं
श्री राधायाः उरसि स्थितयोः हारकस्य योः उपमा जाता तातदहं स्फुटतरकेन कट्वकरं वितमि

७५५२

मिव यमुना जलपूरं प्रकटकेन मिश्रितं यमुना जलपूरमिव हारोपमा केन तुल्यं यमुना जलोपमा तु
ल्या श्री कृष्णमोपमा श्री राधा उरसि हारकस्य योः र्धुन गीतमित्यर्थः । ३॥ पुनः कीदृशं । श्यामलेत्यादि
श्यामलं नालं मण्डलं कोमलं कलेवरं मंडलं शरीरं मंडलं यस्य सत्तं । अतएवाधिगतं तं अधिकं परिधेयत्वे
न प्रियं । यारूपसादृश्यात् सत्तं । गौरं स्वर्णं पीतं दुर्लभं पटवस्तु येन तं । अनेन गौरांग्यास्तेन सह लता
वेष्टना लिंगनेन परमशोभां विध्यतीति ध्वनितं । तदुक्तं । प्रियमनुकृतवद्विभिन्नमावेश्यते । इम
मिव शरत्तांगमं सौत्कारहोर्ध्ववदनमुदितलेखां कंदतीचुं वनार्थनमयं त्रिविततांगपक्षतावेष्टितं
तदिति । कर्मिवा नीलनलिनमिव । श्यामकर्मलमिव । कीदृशं । नीलनलिनं । पीतोयः परागपुष्परेणुस्त
॥ श्यामलमण्डलकलेवरमंडलमधिगतगौरदुर्लभं । नीलनलिनमिव पीतपरागादलप्रसवधितमलं ३
तरलहृत्तं च लचलनं म नो हरवदनजनि तरतिरागं ॥ स्फुटकमलो हरखेलितं स्वजनयुगमिव शरस्तिरागं ॥

स्फुटतं समरुत्तस्य यो जरो ति शयस्तेन चलयितं वै क्लितं पलं यस्पतादृशं । अत्र हस्तस्य स्त्रिधौ सौ
गंध्यसौ कुमार्यं श्यामलेन नालोत्पलसाम्पं ॥ पीतपद्मं वरस्य च मलजस्य पीतपरागसाम्पं । दृष्टं
तद्वर्णं तेनैवोद्गीपनविजातश्च दर्शितः । उपमा जकारश्चावि । वरिर्मलपरागा कृतत्वाभावाद्भूतोप
मेयं ॥ ३॥ तरलेत्यादि । श्री राधा जलो कनार्थं तरलश्च लो ॥ यो हृत्तं च ल कदाचित् स्तस्य च लनेन ।
परोरुं सुदं पदुनं तेन जनि तउत्पादिते रतिरागो राधायाः सुरते श्यापेन तादृशं । अथवा । कदाचित्

पुनः सुंदरं यद्वनं श्राधाया स्तेन उत्यादितं संजोते जायस्येति । अनेन कांता दृष्टि कृता । पथा ॥
 आपिर्वती बह्वपस्याया सा विशति निर्मला ॥ सत्त्वसेयकरुता चिंता मन्यवादिना तिकमिव
 शरदिशरत्नाले स्फुरकमलोदरविसितपद्मगर्भे खेति ॥ इति संवेतजनपुगे खेजरीद पुगलं
 यत्र तादृशं गगनपिव भ्रमयौ वना विभो वा तस्वच्छ कांतिमत्तया श्राधाया दर्शनेन संलुभिताया
 यत्नेन चरसाधारतया विलस्य शरत्कालेन सरोवरसाम्पदं न स्पविकसितपद्मसाम्प ॥ न
 मध्ये चान्येन न विचित्रमौ दयेन चनेत्रयो । खेजरीद पुगसाम्प । द्वितीयव्याख्याने पितृक रा
 द्वाभ्रयत्ना तृहस्य सरोवरसाम्पं युक्तमेव ॥ शरत्कालेन जलारयस्य । कमलगर्भे खेजरीद पुगलं
 दृष्टः सन् यथा दृष्टुं श्रितं प्रयच्छेवंत रपांगवत् ॥ वृक्षवदनदर्शने श्राधाया वा छित्तैकैविसु
 खं दृश्यतां शिरत्कालेन पद्ममधरवृज्जो पमानेन ध्वनितं । तदुक्तं वाराहमंहितायां हेमसर्मा
 पक्षितां वरलील पूजितो पुन ह्ये पुष्टिपात्र धान्यकरे दण्डे नीष्टानि चेषते विदग्ध इति ॥ अथ
 पुगजवातिमहोरो पुगजप्रद कुशादः ॥ भुवि रुज्यते ॥ स्फूर्तवृज्जनरस्य पितृग स्तुज प्राधा
 ररति शेषे विश्व । पुक्तो पमालं कारोयं ॥ तत्त्वत्तलं स्मितपुष्पो ज्वलं यो लने न रंगमिदं मुखमि
 ति । पुष्पद्विरेफालो संगत्या युक्त रूपकमिति ॥ वृद्धनेति । पुनः कीदृशं हरिं । वदन कमलस्य मुख
 पद्मस्य परिशालनाय प्रकाशनाय । अनुजवाय वा मिलितो मिहिरौ सूर्यौ ताप्रो तमे सूर्यो ॥ अ
 थवा ॥ ताप्रो शोभा कांतिर्यस्यते । अत्र कुंडलयोर्नता मणिरवचितत्वेन सूर्योपप्राप्तो ध्या ॥ त्रिया

दर्शनातिविकसितपद्मोपमा वदनस्य । अत्र तोयमेयं । सर्वपद्मप्रभासारः समाद्रुतश्च क्वचिन् ॥ तवा
 नर्तविना तातितामभूतो पमां विदुरिति । पुनः कीदृशं स्मितस्येधहासस्य पादुविः कांतिस्तया रुचिरोम
 नोहरो । यद्यत्तसमुद्भूतसिते प्राधाधरपानोक्तं दृष्टा प्रस्फुरितो ईषत्कंपितो यो धरपद्म वस्तेन कृतो रा
 धायारतिलो भासुरते जायेत ॥ अथ यावा श्रीहृदयमुखपद्मपरिशालनाय प्रकाशनाय प्रकुक्षाय मिलि
 ता प्रासाया राधासा एव मिहिरसमा अतिगौरकां त्यासूर्यनृत्या तया कुंडलकां त्या चणोन्ताय स्यते ।
 अथवा श्रीराधायाः वदनकमलपरिशालनेन सादरावलोकने न मिलिता मिहिरसमा सूर्यसदृश

वदनकमलपरिशालनेन सादरावलोकने न मिलिता मिहिरसमा कुंडलशेनो ॥ स्मितरुचिरसमुद्भूतसिता धरपद्मवत्तरतिलो
 कुंडलशेनो यस्यातं पुनः कीदृशं हरिं श्राधाया । स्मितेन मंदहास्येन पादुचिः दंत कां
 तिः रुचिरो मनोहरो सनु धसितो प्रस्फुरितो अधरपद्मवत्तौ भ्रातृद्वयोता यो श्राधाया ॥ अधरप
 ॥ त्रयो योक्तः कारितः रतिजोगः सुवनादिजोगलसाय स्यते ॥ ५ ॥ शशिकिरणोति । पुनः कीदृशं
 शशिकिरणैश्चंद्रकिरणैः । छुरितं संचिन्नं उदरमर्जतरं यस्यात्तादृशो यो जल धरो मेघस्त इत्सुंदराः
 सत्कुसुमाः पुष्पसहिताः केशा यस्यातं ॥ अत्र केशानां रपायतया मेघसाम्प ॥ अत्र कुसुमानां च मेघा
 नतश्च चंद्रकिरणसाम्प बोधः ॥ पुनः कीदृशं । तिमिरे धकारे उदितं प्रकटीभूतं पद्मं मंडलेश शिधिं
 वंतं चिन्मयस्य मलयजति अत्र श्याम सुंदरस्य जलारे मंडला ललितिलकस्या हां धकारे परां र

नीति. द.

२२

555

नीतिमेविदलीक

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

वरा

का